

“СИСТЕМИЙН ДИНАМИК ЗАГВАРЧЛАЛ” ТББ

Монгол Улсын авлигын төсөөллийн индекс

Системийн динамик загвар

Тайлан бичсэн:

Доктор, дэд профессор Б.Ууганбаяр
Д.Ариун-эрдэнэ

Улаанбаатар хот
2023 он

Агуулга

НЭГ. СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ	1
Удиртгал	1
ХОЁР. МОНГОЛ УЛСЫН НИЙГЭМ, ХҮН АМ, ЭДИЙН ЗАСГИЙН ХҮЧИН ЗҮЙЛ	7
Хүн ам	7
Ажилгүйдэл, боловсрол	8
Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн	10
ГУРАВ. АВЛИГАД НӨЛӨӨЛӨХ ХҮЧИН ЗҮЙЛСИЙН ХАМААРЛЫН ШИНЖИЛГЭЭ	12
Авлигын индекс ба Авлигын гэмт хэрэг	12
Авлигын индекс ба Төрийн тогтвортой байдал	13
Засаглалын индекс	14
Улс төрийн намын дотоод ардчиллын индекс	15
Авлигын индекс ба дундаж цалин	17
Авлигын индекс ба Уул уурхайн үйлдвэрлэл	18
Авлигын индекс ба гадаадын хөрөнгө оруулалт	19
Авлигын индекс ба төрийн оролцоо	20
Авлигын индекс ба далд эдийн засаг	21
Авлигын индекс ба боловсрол	21
Авлигын индекс ба ядуурлын түвшин	22
Авлигын индекс ба төсвийн хөрөнгө оруулалт	22
Цахим индекс ба ил тод байдал	24
Авлигын индекс ба төрийн алба хаагчдын тоо, үнэт зүйлс	28
ДӨРӨВ. АВЛИГЫН ЦАР ХҮРЭЭ	30
Боловсролын салбарын авлига	31
Эрүүл мэндийн салбарын авлига	34
Газрын албаны авлига	35
Цагдаа, Шүүх, Прокурорын байгууллагын авлига	37
Татвар, Гааль, Мэргэжлийн хяналтын байгууллагын авлига	38
ТАВ. АВЛИГЫН ГЭМТ ХЭРЭГ	40
Өргөдөл гомдол ба авлигын гэмт хэрэг	40
Туршилт 1	48
Туршилт 2	49
Туршилт 3	49
Туршилт 4	50
Туршилт 5	52
Туршилт 6	52
Туршилт 7	53

Туршилт 8.....	53
Туршилт 9.....	54
Туршилт 10.....	55
ДҮГНЭЛТ.....	56
АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ.....	57

Графикийн жагсаалт

График 1 Монгол Улсын нийт хүн ам загварын тооцооллоор 2010-2040.....	7
График 2 Улаанбаатар хот, Дорноговь аймгийн Замын-Үүд сумын хүн амын хэтийн төлөв.....	7
График 3 Өмнөговь аймгийн Булган сум болон Цогтцэций сумдын ерөнхий боловсролын сургуулийн хүртээмж, загварын тооцооллоор 2010-2040	8
График 4 Өмнөговь аймгийн бүрэн дунд боловсролын индекс, загварын тооцооллоор 2010-2040	9
График 5 Өмнөговь аймгийн нийт ажил эрхлэлт ба шилжилт хөдөлгөөн, загварын тооцооллоор 2010-2040	9
График 6 Монгол Улсын нэг хүнд ногдох ДНБ, загварын тооцооллоор 2010-2040.....	10
График 7 Улаанбаатар хот болон Баян-Өлгий аймгийн нэг хүнд ногдох ДНБ, загварын тооцооллоор 2010-2040	10
График 8 Говь-Алтай аймгийн эдийн засгийн салбаруудын бүтэц, загварын тооцооллоор 2010-2040.....	11
График 9 Авлигын гэмт хэргийн тоо, авилгын индекс.....	12
График 10 2010-2020 онуудын эрүүгийн хэрэг	13
График 11 2020 оны сонгуулийн өмнө ба дараа	14
График 12 2019 - 2021 оны ХАСУМ тоон мэдээ болон 2020 оны Сонгуулийн өмнөх ба дараах 18 сарын харьцуулалт.....	14
График 13 Дэлхий дахины засаглалын шалгуур үзүүлэлтүүд.....	15
График 14 2019 оны улс төрийн намуудын дотоод ардчиллын индекс.....	17
График 15 Авлигын индекс ба сарын дундаж цалин	18
График 16 Уул уурхайн үйлдвэрлэл ДНБ -д эзлэх хувь ба Авлигын индекс	19
График 17 Монгол Улсад орсон гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт ба Авлигын индекс	19
График 18 Уул уурхайн олборлолтын хөрөнгө оруулалт ба Авлигын индекс	20
График 19 Төрийн оролцооны хувь ба Авлигын индекс	20
График 20 ДНБ-д далд эдийн засгийн эзлэх хувь ба Авлигын индекс.....	21
График 21 Боловсролын индекс ба Авлигын индекс	21
График 22 Авлигын индекс ба Ядуурлын хамралтын хүрээ	22
График 23 Авлигын индекс ба хөрөнгө оруулалтын зардал.....	23
График 24 Авлигын индекс ба цахим индекс	25
График 25 Цахим индекс	26
График 26 Шилэн данс хөдөлдөг тоо ба данс луу оруулсан мэдээлэл 2-ын харьцаа	27
График 27 Хэвлэлийн эрх чөлөөний индекс	27
График 28 Сургалтанд хамрагдсан хүний тоо	28
График 29 Төрийн албан хаагчдын тоо	29
График 30 Хувь хүний үнэт зүйлс	29
График 31 Мэргэжлийн үнэт зүйлс	30
График 32 Монгол Улсын цэцэрлэг болон сургуульд хамрагдах хүүхдийн тоо, загварын тооцооллоор	31
График 33 Цэцэрлэгийн 1 ангид сурдаг хүүхдийн тоо.....	32
График 34 Цэцэрлэгийн салбар доторх болон боловсролын салбарын авлига, загварын тооцооллоор	33
График 35 Боловсролын салбарын авлига ба авлигын индекс.....	34
График 36 Эмнэлгийн салбар доторх болон эрүүл мэндийн салбарын авлига, загварын тооцооллоор	35

График 37 Суурьшлын газрын хэтийн төлөв, загварын тооцооллоор	35
График 38 Газрын алба доторх болон газрын албаны авлига, загварын тооцооллоор.....	36
График 39 Газрын албаны авлига	36
График 40 Бүртгэгдсэн гэмт хэргийн хэтийн төлөв, загварын тооцооллоор	37
График 41 Цагдаа, Шүүх, Прокурорын салбарын авлига, загварын тооцооллоор	38
График 42 Монгол улсын ДНБ болон Аж ахуйн нэгжийн тоон хэтийн төлөв, загварын тооцооллоор .	38
График 43 Татвар, Гааль, Мэргэжлийн хяналтын салбарын авлигын сектор.....	39
График 44 Татвар, гааль, мэргэжлийн хяналтын байгууллагын авлига, загварын тооцооллоор	39
График 45 Өргөдөл гомдол салбараар.....	40
График 46 Өргөдөл гомдол чиглэлээр.....	41
График 47 Авлига, ашиг сонирхлын зөрчлийн шинжтэй өргөдөл, гомдол	41
График 48 Авлигын гэмт хэрэг	42
График 49 Шалгасан эрүүгийн хэрэг	43
График 50 Яллах дүгнэлт ба шүүхээр шийдвэрлэгдсэн хэрэг	43
График 51 Шүүхээр шийдвэрлэгдсэн хэргийн холбогдогчийн тоо ба нийт учирсан хохирол	43
График 52 Шалгасан эрүүгийн хэрэг	44
График 53 Нийт учирсан хохирол.....	44
График 54 Авлигын индекс.....	49
График 55 Авлигын индекс.....	49
График 56 Авлигын индекс.....	50
График 57 Авлигын индекс.....	51
График 58 Авлигын индекс.....	52
График 59 Цэцэрлэгийн хүчин чадлаас хамаарсан авлига	53
График 60 Боловсролын салбарын авлига.....	53
График 61 Газрын албаны авлигын цар хүрээ	54
График 62 Цагдаагийн байгууллагын авлига	54
График 63 Татварын байгууллагын авлига.....	55

Зургийн жагсаалт

Зураг 1 Бразил улсын нэг хүнд ногдох ДНБ.....	3
Зураг 2 Бразил улсын авлигын индекс	3
Зураг 3 Авлигад шууд нөлөөлдөг хүчин зүйлс	4
Зураг 4 Пакистан улсын нэг хүнд ногдох ДНБ	4
Зураг 5 Пакистан улсын авлигын индекс.....	5
Зураг 6 Авлигад нөлөөлдөг хүчин зүйлс.....	6
Зураг 7 Өмнөговь аймгийн хүн амын хэтийн төлөв, загварын тооцооллоор 2010-2040, сумдаар	8
Зураг 8 Ил тод байдал	24
Зураг 9 E-Mongolia нийт амжилттай авсан үйлчилгээ	26
Зураг 10 Шилэн данс хөтөлдөг байгууллага	27
Зураг 11 Учир шалтгааны диаграмм	30
Зураг 12 Шударга байдлын үнэлгээ	31
Зураг 13 Шударга байдлын үнэлгээ институцаар	31
Зураг 14 Боловсролын салбарын авлигын сектор.....	33
Зураг 15 Эрүүл мэндийн салбарын авлигын сектор.....	34
Зураг 16 Газрын албаны авлигын сектор.....	36
Зураг 17 Цагдаа, шүүх, прокурорын салбарын авлигын сектор	37
Зураг 18 Гомдол мэдээлэл болон авлигын гэмт хэргийн нөөц ба урсгалын диаграм	42
Зураг 19 Төрийн үйлчилгээг цахимжуулах симуляци.....	48
Зураг 20 Сарын дундаж цалингын симуляци.....	49
Зураг 21 Түршилт симуляциуд.....	50
Зураг 22 Түршилт симуляциуд.....	51
Зураг 23 Түршилт симуляциуд.....	52
Зураг 24 Цэцэрлэгийн симуляци	52
Зураг 25 Сургуулийн чанар орчинг сайжруулах симуляци	53
Зураг 26 Дэд бүтэц шийдэгдсэн суурьшлын хувь	53
Зураг 27 Долларын ханш	54
Зураг 28 Төрийн байгууллагын ёс зүйн симуляци	55

НЭГ. СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ

Удиртгал

Америкийн Нэгдсэн Улсад 1960-аад оны эхээр зохион бүтээсэн систем динамикийн загвар нь нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчны суурь үзүүлэлт, тэдгээрт нөлөөлж буй хүчин зүйлс, хоорондын уялдаа холбоо, ирээдүйн чиг хандлагыг тооцдог математик аргачлал юм.

Систем динамикийн загварын үндсэн зорилго нь нийгэм, эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийн харилцан хамаарлыг тооцох явдал бөгөөд хууль сахиулах салбарт “Мансууруулах бодисын тархалтын судалгаа”, “Хүний наймаа, биеэ үнэлэлт”, “Гэр бүлийн болон бэлгийн хүчирхийллийн эрсдэлийн үнэлгээ” “Авлигын гэмт хэрэг” зэрэгт судалгаа хийж, динамик загваруудыг тус тус боловсруулсан олон улсын туршлага байна.

“Enhancing the Understanding of Corruption through System Dynamics Modelling: A Case Study Analysis of Pakistan” судалгааны ажилд Пакистан Улсын авлигын гэмт хэрэгт нөлөөлөх судалгааг хийж, системийн динамик загварчлалын арга зүйг ашиглан загварчилсан байна.

“Corruption-Can Brazil win this war” судалгааны ажилд Бразил Улсын авлигын гэмт хэрэгт нөлөөлөх судалгааг хийж, хууль шүүхийн шинэчлэл, хуулийн цоорхойг арилгах, ялын бодлого, шүүхийн хараат бус байдал, сонгууль, улс төрийн шинэчлэл, валют, санхүүгийн хууль бус урсгалыг хянах, авлигын эсрэг сургалт, судалгааг бүх шатанд хийх, сургуулийн хөтөлбөрт оруулах зэрэг нь илүү үр дүнтэй болохыг тэмдэглэсэн байна.

Систем динамикийн загвар нь аливаа гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөлийн судалгааг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр шинэ арга барилаар хийж хэрэгжүүлэхийг сануулж, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, гэмт хэрэгтэй тэмцэх, илрүүлэх ажлыг нийт системээр нь харж, бодлогын шинжтэй шийдвэрүүдийг гаргаж, үр дүнг урьдчилан тооцоолох, үнэлэх, дүгнэх шинэ арга зүйг хэрэглэх шаардлага тулгарч байгааг харуулж байна.

Систем динамикийн загварыг авлигын гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөлийг тогтоох, урьдчилан сэргийлэх ажилд ашигласнаар авлигын гэмт хэргийн шалтгаан, хүчин зүйлийг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй төлөвлөх, бодлого боловсруулах, шийдвэр гаргахад ач холбогдол бүхий тооцоо судалгаа, мэдээ, мэдээллийн эх сурвалж болно.

Авлигатай тэмцэх газарт энэ төрлийн судалгааны арга зүй, программ хангамжийг нэвтрүүлэх, авлигын цар хүрээ, авлигын төсөөллийн индексийн тооцоолол, авлигын гэмт хэрэг, зөрчлийн шалтгаан, нөхцөл, түүнд нөлөөлж буй хүчин зүйлс, харилцан хамаарлыг математик загварчлалын аргаар тодорхойлох ажлын эхлэл нь “Монгол Улсын авлигын төсөөллийн индексийг системийн динамик арга зүйгээр тооцох нь”-ийн судалгааны загвар юм.

Систем динамикийн загварчлалыг Авлигатай тэмцэх газрын судалгаа, шинжилгээний ажилд нэвтрүүлснээр тодорхой нутаг дэвсгэр болон салбарт үйлдэгдсэн авлигын гэмт хэрэг, зөрчлийн нөхцөл байдал болон авлигын цар хүрээ цаашид өсөх, буурах эрсдэлийг бодитой үнэлж дүгнэх боломж бүрдэнэ.

Судалгааны ажлын хүрээнд авлигын цар хүрээ, авлигын төсөөллийн индекс, авлигын гэмт хэргийн гаралт болон илрүүлэлтийн ил, далд нөлөөнүүдийг тооцож, тэдгээрийн хоорондын уялдаа холбоог тогтоож, түүнийг бүрэн илэрхийлж чадах компьютерын дуурайлгасан загварыг боловсруулах зорилтыг тавьсан. Загварыг Монгол Улсын Нийгэм-хүн ам зүйн суурь үзүүлэлтүүд, Эдийн засаг, улс төрийн суурь үзүүлэлтүүд түүний үйл ажиллагаатай холбоотой мэдээ, мэдээлэл бүхий сүүлийн 10 жилийн статистик мэдээлэл,

зарим судалгааны үр дүнд тулгуурлан боловсруулж нийт 2000 гаруй хувьсагч параметруудийг тооцож оруулан ажиллаж байна.

Үндэсний статистикийн хороо, Авлигатай тэмцэх газрын мэдээллийн сангаас холбогдох статистик мэдээллүүдийг нэгтгэн “Vensim” програмд загварчилж оруулах, математикийн аргаар холбож, томъёолон дүн шинжилгээ хийсэн.

Судалгааны арга зүй

Энэхүү төсөл, судалгааны ажлын үр дүнд Монгол Улсын авлигын цар хүрээ, авлигын төсөөллийн индекс, авлигын гэмт хэрэг, зөрчлийн системийн динамик загвар боловсрогдох бөгөөд тус загварын тусламжтай авлигын цар хүрээ, авлигын гэмт хэргийн гаралтын урт болон дунд хугацааны ерөнхий төлөв прогнозыг харах, гэмт хэрэгтэй тэмцэх бодлого боловсруулах, удирдлагын шийдвэр гаргалтыг дэмжих хэрэгсэл болгон ашиглах боломжийг бүрдүүлнэ.

Судалгаанд регрессийн ба корреляцийн шинжилгээ, системийн онол, системийн хандлага, системийн динамик загварчлал, симуляцийн туршилт, симуляцийн үр дүнгүүдийг ажиглах харьцуулах, загварын параметруудийн мэдрэмтгий чанарын анализ, загварыг үнэлэх зэрэг аргуудыг хэрэглэсэн.

Системийн динамик загварчлалын арга зүй нь математикийн динамик загвар байгуулах ажиллагааг хялбарчилж, загварчлалыг илүү үр дүнтэй болгосон. Системийн динамик загварчлалын програм хангамж “Vensim”-ийн тусламжтайгаар Монгол Улсын авлигын цар хүрээ, авлигын индекс, авлигын гэмт хэрэг, зөрчлийн хувьсагч хоорондын уялдаа холбоог энгийн ойлгомжтой зураг дүрслэл байдлаар харуулсан бөгөөд нөөц /үндсэн/ хувьсагчаар авсан хүчин зүйлүүдийн ерөнхий төлөв байдлыг ердийн дифференциал тэгшитгэлүүд тэдгээрийн системийг ашиглан загварчилсан тул ач холбогдол өндөр болсон.

1. Бразил улсын авлигын системийн динамик загвар

Бразил 8.5 сая хавтгай дөрвөлжин километр газар нутагтай, 214 сая гаруй хүн амтай газар нутгийн хэмжээгээрээ дэлхийд тавдугаарт, хүн амаараа зургаад ордог улс юм. Бразил нь нэг хүнд ноогдох ДНБ 8464 доллартой (2021 оны байдлаар) тэнцүү байна.

Real GDP Per Capita (US\$): Brazil

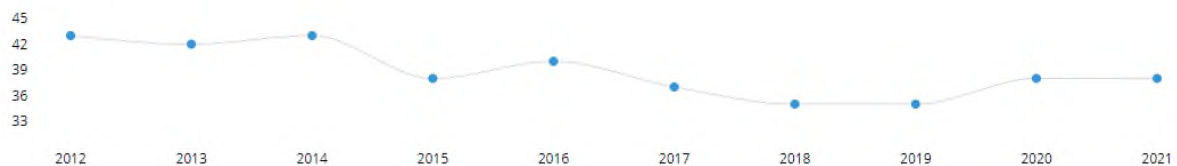

Зураг 1 Бразил улсын нэг хүнд ногдох ДНБ

Эх сурвалж: World Bank

Бразилд авлига нь улс төрийн эрх мэдлийн дээд шатнаас эхлээд хамгийн жижиг хотын захиргаа хүртэл нийгмийн бүх давхаргад байдаг. Getúlio Vargas Foundation (FGV) 2009 онд хийсэн судалгаагаар Бразилын эдийн засаг авлигын улмаас жил бүр Дотоодын нийт бүтээгдэхүүний (ДНБ) нэгээс дөрөв хүртэлх хувийг алдаж, 30 гаруй тэрбум реалтай тэнцэх хэмжээний алдагдалд ордог гэж тооцоолжээ. Өөр эх сурвалж дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 16.1%-тай тэнцүү байна гэж үзсэн.

Score changes 2012 - 2021

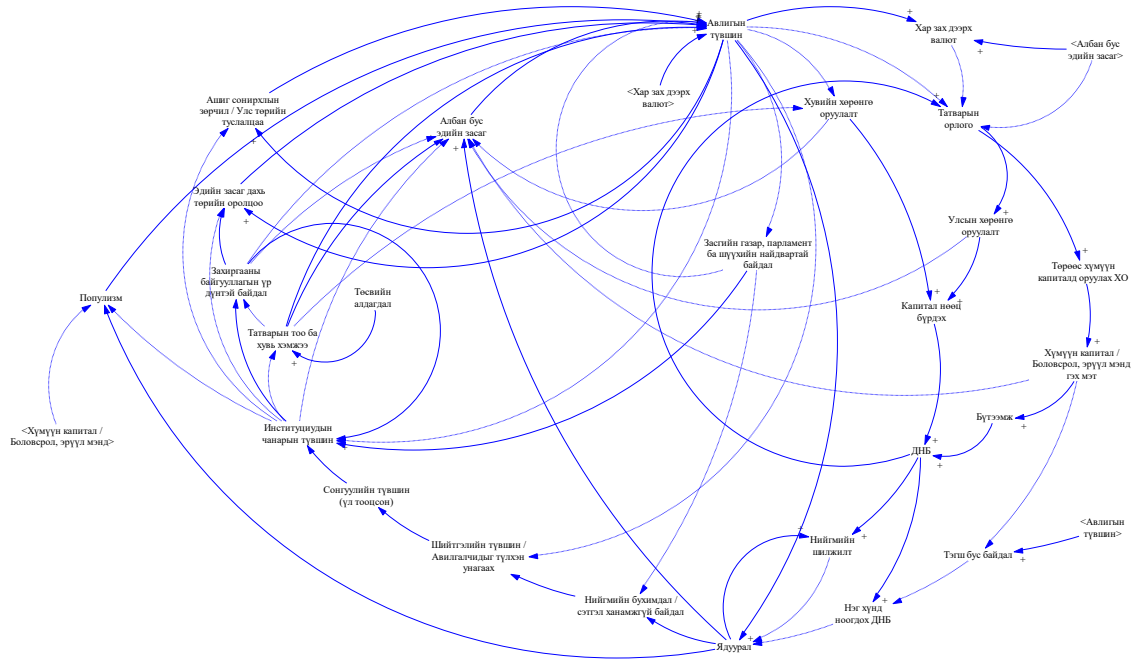

Зураг 2 Бразил улсын авлигын индекс

Эх сурвалж: www.transparency.org

Бразилд авлига газар авч байгаа бөгөөд цэргийн шилжилтийн үе дууссанаас хойш нэмэгджээ.

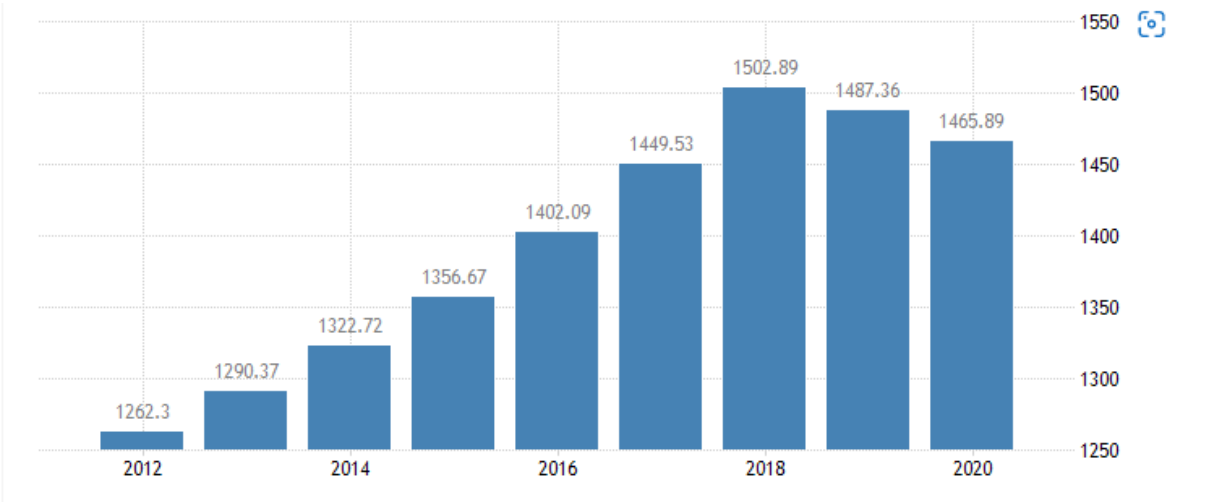
Бразил улсын авлигад шууд нөлөөлдөг хүчин зүйлээр популизм, инфляци, эдийн засагт төрийн оролцооны хэмжээ, зохицуулалтын үр ашиг, татварын тоо болон хэмжээ, далд эдийн засаг, байгууллагын хариуцлага, валютын ханш гэж үзсэн байна.

Зураг 3 Авлигад шууд нөлөөлдөг хүчин зүйлс

2. Пакистан улсын авилгын системийн динамик загвар

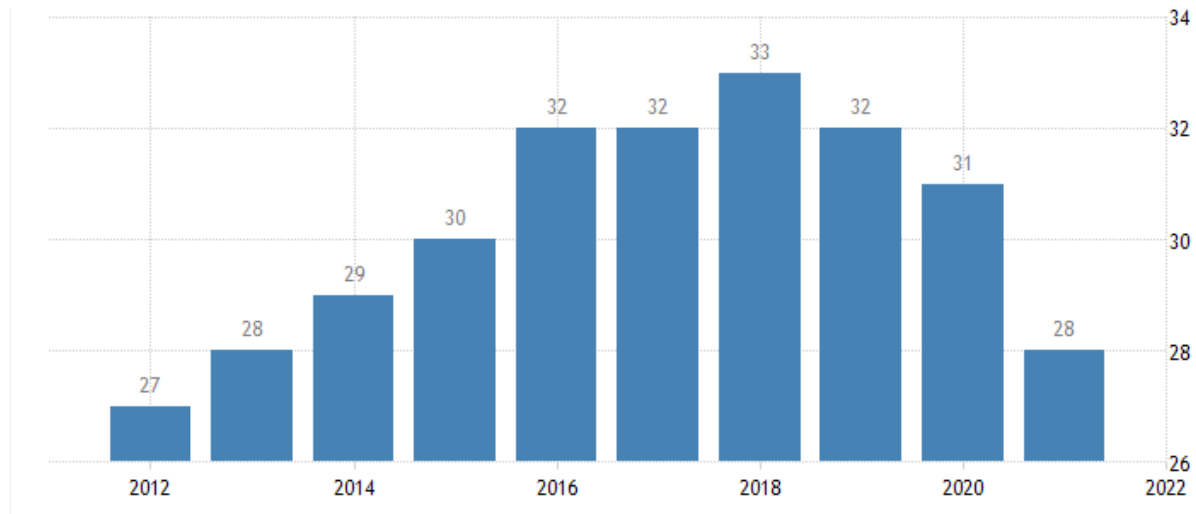
Пакистан нь Өмнөд Азийн улс бөгөөд 242 сая хүн амтай дэлхийн тав дахь хамгийн олон хүн амтай улс бөгөөд дэлхийн хоёр дахь том лалын шашинтай улс юм. Пакистан бол 881.913 хавтгай дөрвөлжин километр нутаг дэвсгэртэй ба газар нутгийн хэмжээгээр дэлхийн 33 дахь том улс юм.

Зураг 4 Пакистан улсын нэг хүнд ногдох ДНБ

Эх сурвалж: World Bank

Пакистанд авлига өргөн тархсан бөгөөд засгийн газраас эхлээд шүүх, цагдаа, эрүүл мэндийн үйлчилгээ, боловсрол зэрэг бүх салбарт тархаж байна. Авлигын асуудал удаан үргэлжилсэн хэвээр байгаа бөгөөд шинэчлэл хийхийг байнга уриалж, нөхцөл байдлыг сайжруулах олон оролдлогыг үл харгалзан ахиц дэвшил багатай байна.

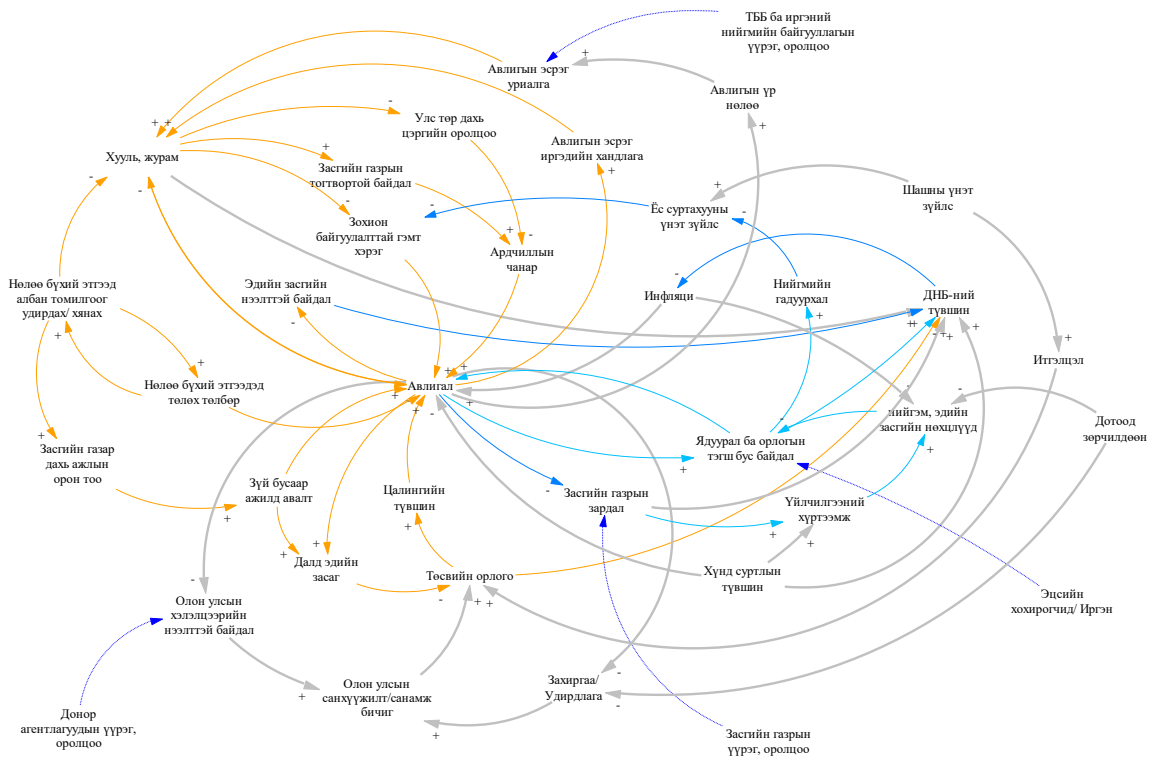
Зураг 5 Пакистан улсын авлигын индекс

Эх сурвалж: www.transparency.org

Сүүлийн хэдэн арван жилийн хугацаанд авлигын талаар олон судалгаа хийгдсэн. (Лефф 1964, Хантингтон 1968, Фридрих 1972, Най 1967, Мауро 1995, Ламбсдорф 1999, Трейсман 2000 болон Махрвалд 2009). Эдгээр судалгаанууд нь эдийн засгийн асуудлууд, хууль эрх зүйн асуудлууд, нийгмийн саналууд, үндэсний хөгжилд үзүүлэх нөлөө, бодлого боловсруулах харилцаа зэргийг голчлон авч үзсэн.

Авлигыг илүү өргөн өнцгөөс ойлгоход системийн хандлагыг ашиглаж болно. Авлига нь нийгэм, эдийн засгийн тогтолцоонд сөрөг/ээрэг байдлаар нөлөөлдөг байж болно.

Пакистаны Авлигын системийн динамик загварт авлигад нөлөөлж хүчин зүйлсийг Эдийн засгийн хүчин зүйл, Улс төр, шүүхийн хүчин зүйл, Нийгэм, соёлын хүчин зүйл гэсэн 3 бүлэгт хувааж загварчилсан.

Зураг 6 Авлигад нөлөөлдөг хүчин зүйлс

Дээрх хоёр системийн динамик загварыг бид гол удирдлага болгон Монгол Улсын авлигын төсөөллийн индексийн системийн динамик загварыг боловсруулан гаргалаа. Энэхүү загвар нь төгс төгөлдөр болж дууссан гэсэн үг биш бөгөөд цаашдын судалгаа, шинжилгээ, өгөгдөл датаг нэмж оруулан өргөтгөх, нарийвчлах, шинэчлэх, сайжруулах боломжтой эхлэл загвар юм.

ХОЁР. МОНГОЛ УЛСЫН НИЙГЭМ, ХҮН АМ, ЭДИЙН ЗАСГИЙН ХҮЧИН ЗҮЙЛ

Хүн ам

График 1 Монгол Улсын нийт хүн ам загварын тооцооллоор 2010-2040

Бид 21 аймаг, Улаанбаатар хотын хүн амын тооны өсөлт бууралт, эдгээрийн цаашдын чиг хандлагыг тооцоолон гарган боловсруулсан байгаа. Дараах графикуудад Улаанбаатар хот болон Дорноговь аймгийн Замын-Үүд сумын хүн амын тооны өсөлтийн ирээдүйн чиг хандлагыг харуулав.

Жишээ нь:

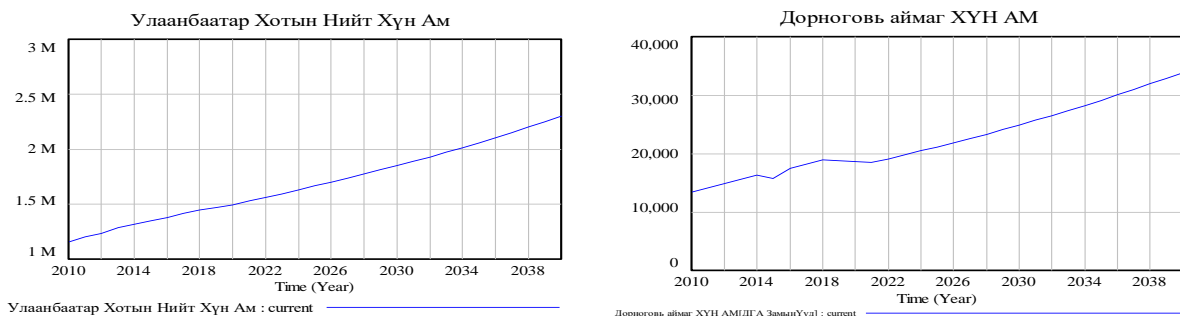
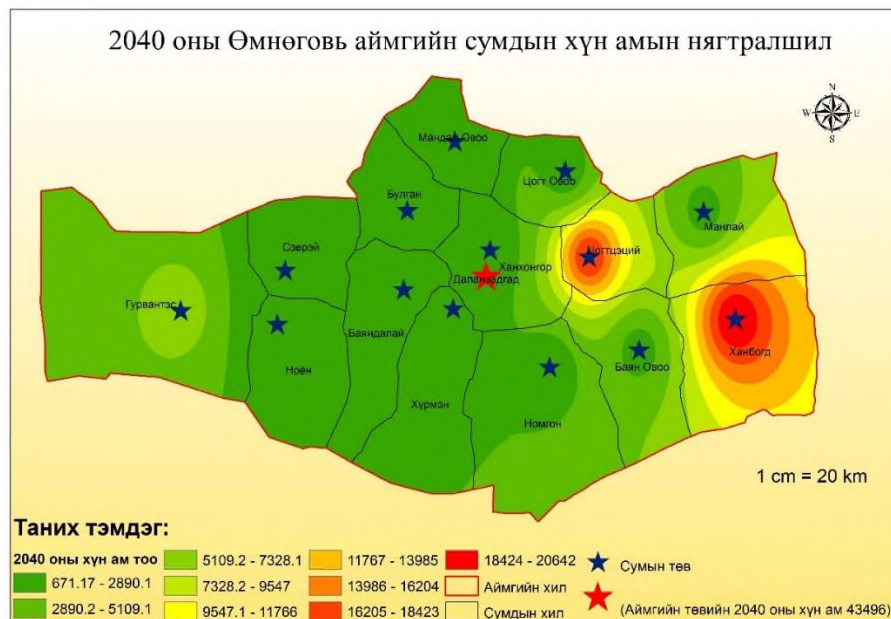

График 2 Улаанбаатар хот, Дорноговь аймгийн Замын-Үүд сумын хүн амын хэтийн төлөв

Эдийн засгийн өсөлт, төрөлжилт, ялангуяа уул уурхайн өсөлтийг дагасан, хүн ам ихээр суурьшин төвлөрөх сум сууринуудад одооноос эхлэн авлигын гэмт хэрэгтэй тэмцэх, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх техник технологи, дэд бүтцийг нэмэгдүүлэх, сайжруулах, соён гэгээрүүлэх, төлөвлөх шаардлага харагдаж байна.

Зураг 7 Өмнөговь аймгийн хүн амын хэтийн төлөв, загварын тооцооллоор 2010-2040, сумдаар

Ажилгүйдэл, боловсрол

“Enhancing the Understanding of Corruption through System Dynamics Modelling: A Case Study Analysis of Pakistan” судалгааны ажилд Пакистан Улсын авлигын гэмт хэргийн гаралтанд боловсролын түвшингээс гадна хувь хүний ёс суртахуун үнэт зүйл, шашин шүтлэг, соёл уламжлал гэх мэтийн нөлөөг тооцоолж үзсэн байсан. Иймд бид загвартаа дээрх үзүүлэлтүүдийг Г.Мягмар /МУИС/ судлаачийн хийсэн судалгааны үр дүнг ашиглан оруулсан бөгөөд боловсрол, ажилгүйдэл, ядуурал, орлогын тэгш бус хуваарилалт гэх мэт нийгмийн суурь үзүүлэлтүүдийг мөн авч үзсэн.

Бид нийгмийн зарим суурь үзүүлэлт болох боловсрол болон эрүүл мэнд, ажилгүйдэл ядуурлын түвшин, шилжилт хөдөлгөөн зэргийг 21 аймаг тус бүрээр, Улаанбаатар хотыг мөн тусад нь бодож тооцоолсон. Жишээ болгон Өмнөговь аймгийн нийгмийн зарим үзүүлэлтүүдийн тооцоог харуулъя. Ийм байдлаар 21 аймаг, нийслэл хотын үзүүлэлтүүд гарсан байгаа.

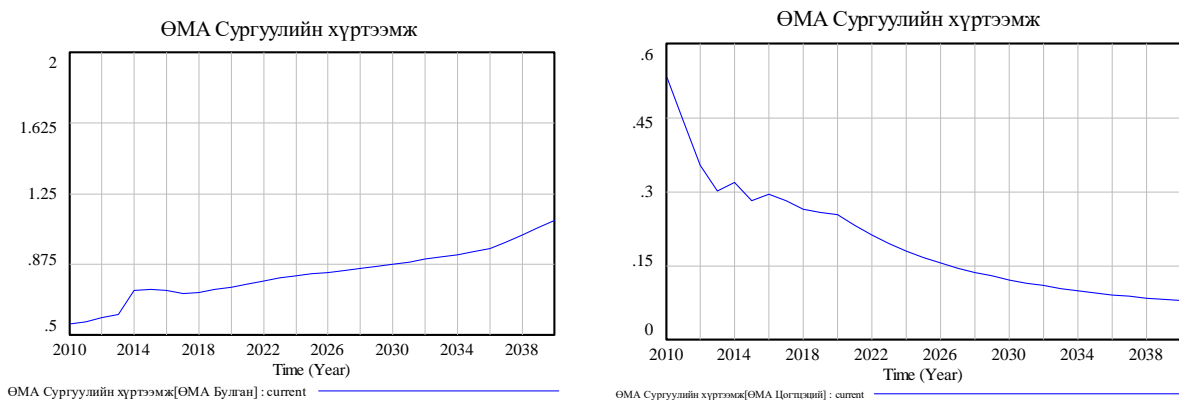

График 3 Өмнөговь аймгийн Булган сум болон Цогтцэний сумдын ерөнхий боловсролын сургуулийн хүртээмж, загварын тооцооллоор 2010-2040

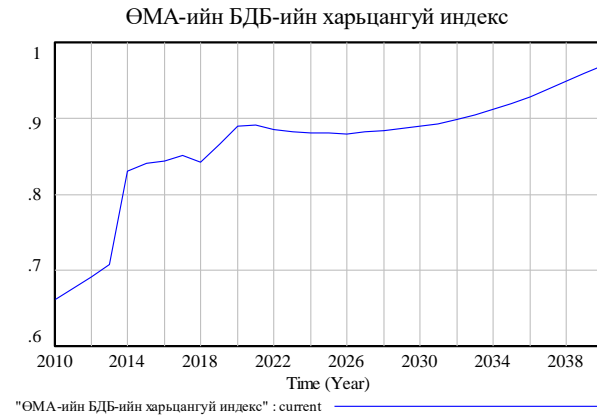

График 4 Өмнөговь аймгийн бүрэн дунд боловсролын индекс, загварын тооцооллоор 2010-2040

Өмнөговь аймгийн Цогтцэций сумын ерөнхий боловсролын сургуулийн хүртээмж хамгийн бага байгаа бөгөөд энэ нь Тавантолгойн нүүрсний уурхайн үйлдвэрлэлтэй холбоотойгоор хүн амын өсөлт их байгаатай холбоотой. Харин Булган сумын хүн амын шилжилт хөдөлгөөн их, хүн амын өсөлт бага байгаа тул ерөнхий боловсролын сургуулийн хүртээмж хамгийн өндөр байна.

Аймгуудын хувьд сургууль, цэцэрлэгийн хүртээмж Улаанбаатар хоттой харьцуулахад илүү сайн байгаа боловч боловсролын чанарт учир дутагдал их байна. Мөн ерөнхий боловсролын сургуулийн сурагчдын сургалтын хөтөлбөрт эрх зүйн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх сургалт болон ёс суртахуун, хүмүүжлийн ажлыг огт явуулдаггүй нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлын алдаа дутагдлын нэг юм.

Өмнөговь аймаг нь уул уурхайн салбарын үйлдвэрлэл ихтэй түүнийг дагаад хатуу хучилттай автозам, төмөр зам зэрэг дэд бүтцийн бүтээн байгуулалт хийгдэж байгаа тул ажлын байр ихээр нэмэгдэж ажилгүйдлийн түвшин хамгийн бага байхаар байна.

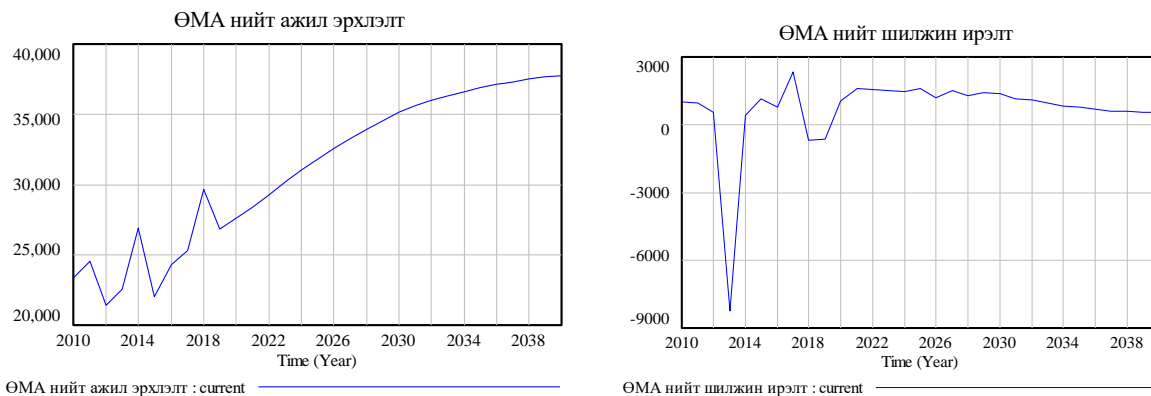

График 5 Өмнөговь аймгийн нийт ажил эрхлэлт ба шилжилт хөдөлгөөн, загварын тооцооллоор 2010-2040

Бид 21 аймгийн эдийн засгийн ерөнхий төлөв байдлыг Мал аж ахуй, Газар тариалан, Аж үйлдвэрлэл, Худалдаа үйлчилгээ гэсэн үндсэн дөрвөн салбараар ангилан сум тус бүрээр, Улаанбаатар хотын эдийн засгийг дээрх 4-н салбараар дүүрэг тус бүрээр гарган боловсруулан гаргасан. Эдийн засгийн өсөлт, төрөлжилт, үйлдвэрлэл, хатуу болон зөөлөн дэд бүтцийн нөлөөгөөр хүн амын нутагшил суурьшил нэмэгдэж, түүнээс шалтгаалсан

авлигын цар хүрээ нэмэгдэж, авлигын гэмт хэрэг өсөх, авлига, албан тушаалын гэмт хэрэгтнүүдийн арга нарийсах төлөв судалгааны үр дүнгээс ажиглагдаж байна.

Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн

График 6 Монгол Улсын нэг хүнд ногдох ДНБ, загварын тооцооллоор 2010-2040

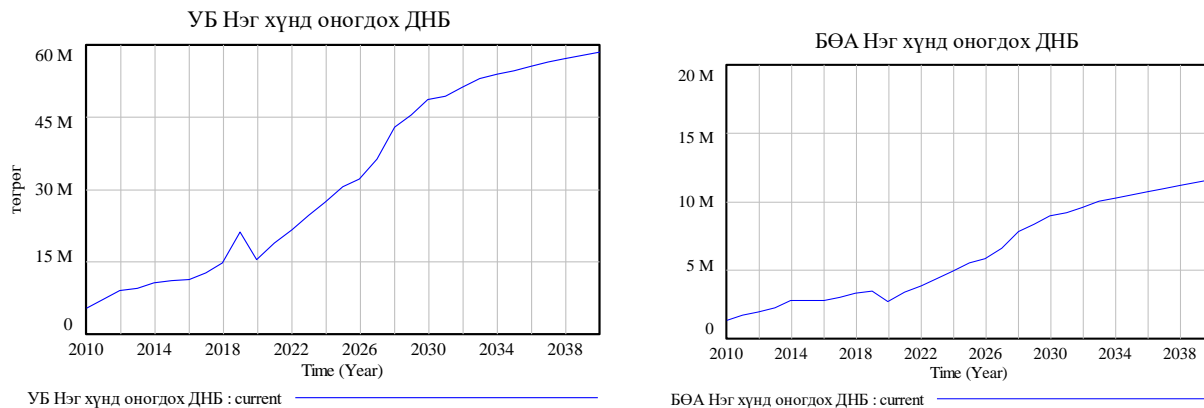

График 7 Улаанбаатар хот болон Баян-Өлгий аймгийн нэг хүнд ногдох ДНБ, загварын тооцооллоор 2010-2040

Монгол Улсын нэг хүнд ногдох ДНБ 2040 онд дунджаар 23,5 сая төгрөгт хүрэх бөгөөд үүнийг долларт шилжүүлбэл 6700-7000 орчим болох төлөвтэй байна. Гэхдээ энд бид томоохон төсөл хөтөлбөрүүдийн нөлөөг тооцоолоогүй бөгөөд Тавантолгой-Гашуунсухайт болон Тавантолгой-Зүүнбаянгийн төмөр зам, Алтан ширээ нефтийн үйлдвэр, Оюутолгойн далд уурхай, Эрдэнэбүрэнгийн усан цахилгаан станц, Тавантолгойн нүүрсний станц, Тавантолгойн нүүрс баяжуулах үйлдвэр, Хийн хоолой гэх мэт төсөл хөтөлбөрүүд хэрэгжвэл нэг хүнд ногдох ДНБ хоёр дахин нэмэгдэх тооцоо хийгдсэн.

Улаанбаатар хот болон Орхон аймгийн нэг хүнд ногдох ДНБ 2040 онд хамгийн их буюу 58 сая төгрөгт хүрэхээр байна. Харин Баян-Өлгий аймгийн нэг хүнд ногдох ДНБ 2040 онд хамгийн бага буюу 13 сая төгрөг болохоор байгаа нь зах зээлээс хэт алслагдсан байршилтай, хатуу болон зөөлөн дэд бүтэц муутай, эдийн засагт нь худалдаа үйлчилгээ, аж үйлдвэрлэлийн салбарын эзлэх хувь бага, зөвхөн бэлчээрийн мал аж ахуй давамгайлсан бүтэцтэй гэх мэт шалтгаанаас үүдэлтэй.

Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн нь авлигын цар хүрээ, авлигын төсөөллийн индекс, авлигын гэмт хэрэг, зөрчилд шууд нөлөө үзүүлэхгүй боловч боловсрол, ажилгүйдэл, ядуурал

гэх мэт үзүүлэлтүүдийн үндсэн шалтгаан, долларын ханш, өргөн хэрэглээний барааны үнийн өсөлт, хатуу болон зөөлөн дэд бүтэц гэх мэт үзүүлэлтүүдийн дам шалтгаан болж буй тул авлигын цар хүрээ, авлигын гэмт хэрэг, индекст үзүүлэх нөлөө их байна гэж үзсэн.

Эдийн засгийн өсөлт, төрөлжилт, үйлдвэржилтийг дагасан бүртгэл хяналтгүй иргэд олноор суурьших, мөн зах зээлийн хандлага дагасан хүн амын бөөгнөрөл, нягтаршил, төрийн хяналт шалгалтын процесс, төрийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжээс үүдсэн тухайн орон зай дахь авлигын цар хүрээ, авлигын дуудлага мэдээлэл, бүртгэгдэх авлигын гэмт хэргийн ерөнхий төлөвийг гаргахад энэхүү эдийн засгийн тооцоо маш чухал юм. Жишээ болгон Говь-Алтай аймгийн ДНБ дэх эдийн засгийн салбаруудын эзлэх хувь хэмжээг авч үзье.

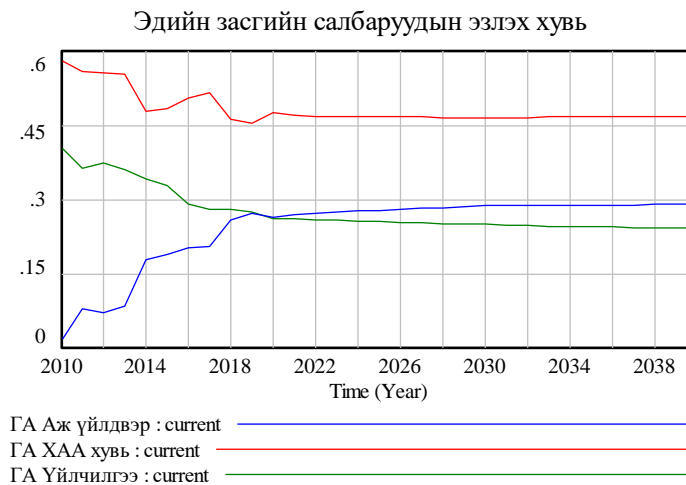

График 8 Говь-Алтай аймгийн эдийн засгийн салбаруудын бүтэц, загварын тооцооллоор 2010-2040

Дээрх графикаас харвал Говь-Алтай аймгийн эдийн засгийн бүтэц ихээр өөрчлөгдөх төлөв харагдахгүй байгаа тул нийгэм, эдийн засаг, хүн амын өсөлт, шилжилт хөдөлгөөн хэвийн тархалтын хуульд захирагдана. Үүнийг даган Говь-Алтай аймгийн авлигын цар хүрээнд онцгой өөрчлөлт ажиглагдахгүй гэж ойлгож болно.

Өмнөговь аймгийн эдийн засгийн бүтэц нь 2019 оны байдлаар хөдөө аж ахуйн салбар 19.8 хувь, аж үйлдвэр, барилгын салбар нь 48.1 хувь, үйлчилгээний салбар 32.1 хувийг тус тус эзэлж байна. 2019 онд аж үйлдвэрийн нийт бүтээгдэхүүн 3655.9 тэрбум төгрөг болж өнгөрсөн оны мөн үеэс 54.8 хувиар буюу 1294.8 тэрбум төгрөгөөр тус тус өссөн байна. Аж үйлдвэрийн бүтээгдэхүүний эзлэх хувиар нь авч үзвэл: уул, уурхай, олборлох аж үйлдвэрийн борлуулалт 99.5 хувийг эзэлж байна. Тус аймгийн аж үйлдвэрийн салбар үүн дотроо уул уурхайн салбарын үйлдвэрлэлийн хэт их өсөлт удаан хугацаанд хадгалагдах төлөв ажиглагдаж байгаа тул хүн амын шилжилт хөдөлгөөн ихсэж, одоо байгаа сум сууринуудын хүн ам улам нэмэгдэж, шинээр суурин газрууд хүртэл бий болно.

Иймд янз бүрийн зөвшөөрөл, төрийн хяналт шалгалт, төрийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжээс үүдсэн авлигын цар хүрээ ойрын жилүүдэд Өмнөговь аймагт илүү их байхаар харагдаж байна.

ГУРАВ. АВЛИГАД НӨЛӨӨЛӨХ ХҮЧИН ЗҮЙЛСИЙН ХАМААРЛЫН ШИНЖИЛГЭЭ

Хамаарлын шинжилгээний үндсэн зорилго нь судалж буй хоёр хувьсагч /хүчин зүйл/ хоорондоо хамааралтай эсэх, хамааралтай бол хамаарлын хүчийг хэмжих, хамаарлын хэлбэрийг тогтоох явдал юм. Хамаарлын хүчийг корреляцийн коэффициентоор хэмжих бөгөөд түүний утга [-1;1]-ийн хооронд хэлбэлзэнэ. Хэрэв корреляцийн коэффициент эерэг гарвал шууд хамааралтай байна гэнэ. Энэ үед үл хамаарах хувьсагч(x) өсвөл хамааран хувьсагч(y) өсөх ба үл хамаарах хувьсагч(x) буурвал хамааран хувьсагч(y) адилхан буурна. Хэрэв корреляцийн коэффициент сөрөг гарвал урвуу хамааралтай байна. Энэ үед үл хамаарах хувьсагч(x) өсвөл хамааран хувьсагч(y) буурах ба үл хамаарах хувьсагч(x) буурвал хамааран хувьсагч(y) өснө. Хэрэв корреляцийн коэффициент тэг гарвал хамааралгүй байна. Корреляцийн коэффициентын утга “±1”-д ойртох тусам хамаарал хүчтэй байгааг илэрхийлнэ. Харин “0” рүү ойртох тусам хамаарал төдий чинээ сул байгааг харуулна. Корреляцийн коэффициентын утгаас хамаарч хамаарлын хүчийг сул, дунд зэрэг, мэдэгдэхүйц, хүчтэй, маш хүчтэй гэж тав ангилдаг.

Хамаарлын шинжилгээнд авч үзсэн хүчин зүйлийг судалгааны материалууд болон Бразил, Пакистан улсуудын авлигын системийн динамик загварт авч үзсэн хүчин зүйлүүдийг харгалзан сонгон авсан.

Авлигын индекс ба Авлигын гэмт хэрэг

Авлигын гэмт хэргийн тоо нь авлигын индекс хэрхэн нөлөөлдөг болохыг судалж үзэхэд корреляцийн коэффициент $R=-0.69$ гарч байгаа нь урвуу хамааралтай бөгөөд хүчтэй хамааралтай байгааг илтгэнэ. Энэ нь авлигын гэмт хэрэг их бол авлигын индекс бага болохыг илтгэнэ. Өөрөөр хэлбэл авлигатай тэмцэх байгууллагууд ажлаа сайн хийснээр бүртгэгдэж байгаа авлигын гэмт хэргийн тоо ихсэж, үүнээс шалтгаалан авлигын индекс буурч байгааг харуулна.

График 9 Авлигын гэмт хэргийн тоо, авлигын индекс

Томоохон авлигын гэмт хэргийг илрүүлэн, шалгах бүрт хэвлэл мэдээлэл, социал орчинд мэдээлэл хүчтэй тарж, иргэд, олон нийтэд авлигын цар хүрээ бүр илүү өргөн тархсан мэт сэтгэгдэл үлдээж байгаагаас улбаалан авлигын төсөөллийн индекс буурдаг байна. Жич:

Авлигын төсөөллийн индексийг иргэд, олон нийтийн санал асуулга дээр үндэслэн гаргадаг бөгөөд төсөөллийн индекс буурах нь авлигын цар хүрээ их байгааг илтгэнэ.

2010-2020 онуудад нийт 5533 эрүүгийн хэрэг шалгасан бөгөөд 454 буюу 8 хувь нь шүүхээр шийдвэрлэгдсэн байна. Нийт 5533 эрүүгийн хэргийн 1073 хэрэгт яллах дүгнэлт хийгдсэн боловч 454 хэрэг л шүүхээр шийдвэрлэгдсэн нь шүүх, прокурорын салбарт асуудал байгааг илэрхийлж байна. Мөн нийт өргөдөл гомдлын 24 хувь нь шүүх, прокурорт хаяглагдаж байгаа нь давхар нотлогдож байна.

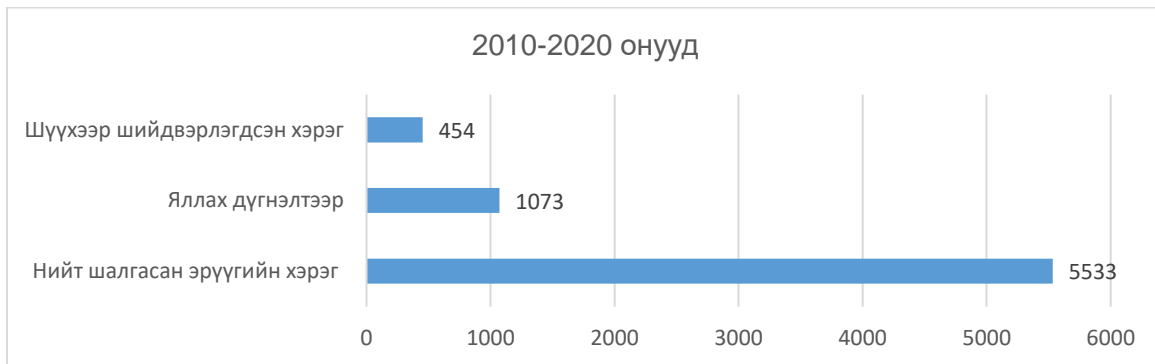

График 10 2010-2020 онуудын эрүүгийн хэрэг

Авлигын индекс ба Төрийн тогтвортой байдал

2019-2021 онд АТГ 13833 хувийн ашиг сонирхлын мэдүүлэг хүлээн авсан бөгөөд 2020 оны сонгуулийн өмнөх 18 сар ба дараагийн 18 саруудад харьцуулалт хийж үзэхэд Хувийн ашиг сонирхлын мэдүүлэг хянуулах тоо хэмжээ сонгуулийн дараа 2.5 дахин нэмэгдсэн байна. Үүнээс шинээр томилогдох 4.12, албан тушаал шилжих 1.96, албан тушаал дэвших хувийн ашиг сонирхлын мэдүүлэг 1.52 дахин тус тус нэмэгдсэн байна.

Энэ үед сонгуулийн өмнө ба дараа нь МАН олонх байж засгийн газрыг бүрдүүлж байсан. Эндээс бид сонгуулиар засаг солигдох бүрт төрийн албанд маш их өөрчлөлт гардаг гэж үзэж болох бөгөөд төрийн алба хаагчдын ажлын байрны тогтвор суурьшил авлигын цар хүрээнд ямар нэгэн байдлаар нөлөөлдөг гэсэн дүгнэлтийг хийж, авлигын системийн динамик загварт оруулж өгсөн. Иймд намуудын санхүүжилт, сонгуулийн санхүүжилт, ил тод байдал, намуудын дотоод ардчилал зэрэг нь авлигын цар хүрээ, авлигын индекст шууд нөлөөтэй байх нь ойлгомжтой байна.

Энэ судалгааг сонгуулиар засгийн эрх нэг намаас нөгөө намд шилжсэний дараа хийж үзвэл бүр илүү аймаар дүр зураг харагдана.

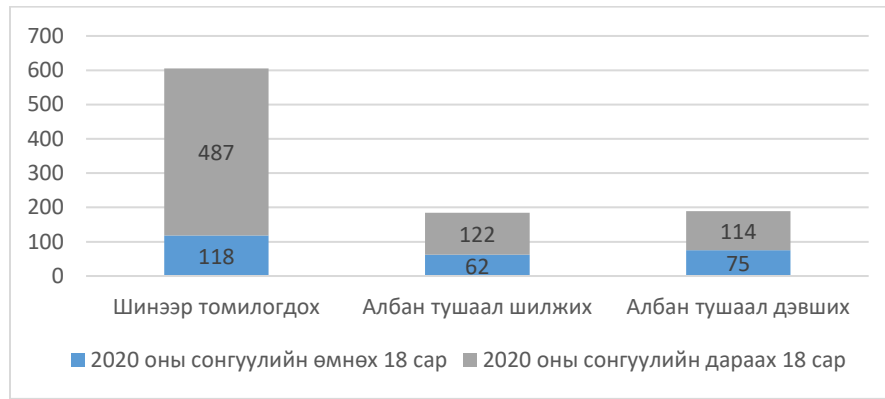

График 11 2020 оны сонгуулийн өмнө ба дараа

Дээрх үр дүнг салбараар нь харвал Эрүүл мэнд, Мэргэжлийн хяналтын газруудын өөрчлөлт илүү их байна. Иймд эдгээр салбарт ашиг сонирхлын зөрчил илүү их байна гэсэн дүгнэлтийг хийж болно.

График 12 2019 - 2021 оны ХАСУМ тоон мэдээ болон 2020 оны Сонгуулийн өмнөх ба дараах 18 сарын харьцуулалт

Засаглалын индекс

Тогтвортой, хүртээмжтэй өсөлтийг хангаж чадах эсэхэд засаглалыг сайжруулах асуудал чухал үүрэгтэй. Сул засаглал нь олон сувгаар дамжин хөрөнгө оруулалтын орчныг муутгаж гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтыг түлхэх, төсвийн сахилга батгүй байдлаас үүдэн улсын өрийг нэмэгдэх, мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тогтолцоо хангалттай бүрдээгүйгээс банкуудын корреспондент харилцаанд дарамт бий болох сөрөг үр дагаврыг бий болгодог. Энэ хүрээнд авлигыг устгах, хуулийг бүх нийтээр даган мөрддөг болох, шүүхийн шударга тогтолцоо бүрдэх, төсвийн сахилга бат, засаглалыг сайжруулах, санхүүгийн салбарын хяналтыг дээшлүүлэх, төв банкны засаглал, үйл ажиллагааны бие даасан байдлыг бэхжүүлэх шаардлага тавигдаж байна. Төсвийн сахилга батыг хангах асуудал дан ганц хэт тэлэлтийг хэрэгжүүлэхгүй байхаас гадна төрийн засаглалын асуудал юм. Үүний цаана хууль, журмыг даган мөрдөх, авлигаас ангид байх, төр мэргэшсэн, үр ашигтай ажиллах зэрэг олон асуудлууд давхар агуулагдана.

Монгол Улсад засаглалын тогтвортой, үр дүнтэй байдал алдагдаж, хариуцлага, хяналт бүх түвшинд суларч, шударга ёсны болон хууль дээдлэх зарчим алдагдан төрийн бодлого, үйл ажиллагааны залгамж чанар алдагдан, төрийн захиргаа, үйлчилгээнд хүнд суртал, шат дамжлага нэмэгдэж, мэргэшсэн бус тогтолцоо, харилцаа, хандлага газар авч, засаглалын үйл явцад иргэдийн итгэл сул байна. Иймд төрийн шийдвэр гаргах тогтолцооны ил тод, нээлттэй байх нь чухал байна. Сонгуулийн санхүүжилтийн ил тод байдлыг нэмэгдүүлэх. Засгийн газар саяхан нээлттэй дата, мэдээллийн бодлогыг хэрэгжүүлэх туршлагатай болсон тул Монголын Үндэсний Аудитын газрын чадавхыг нэмэгдүүлэх, бодит цагаар хандивын мэдээллийг тайлагнах гэх мэт иргэдийн оролцоотой, дижитал арга нэвтрүүлэх, мөн төрийн мэдээллийн санг нэгтгэх замаар нээлттэй болгож, мэдээллийн хүртээмжийг нэмэгдүүлэх нь зүйтэй.

Дэлхийн банкны засаглалын судалгааны иргэдийн дуу хоолой ба хариуцлага гэсэн үнэлгээнд Монгол Улсын индекс 57.124 байгаа бөгөөд 204 орноос 88-д эрэмбэлэгдсэн байна. Өөрөөр хэлбэл бодлого тодорхойлох үйл явц дахь иргэдийн оролцоо дундаас ялимгүй дээгүүр байгаа юм. Засаглалын индексийг Дэлхийн банк 1996 оноос тооцож эхэлсэн бөгөөд дурдсан хугацаанд иргэдийн дуу хоолой ба хариуцлагын индексийн дундаж 56.5 бөгөөд тус үзүүлэлтэд ямар нэг ахиц гарсангүй.

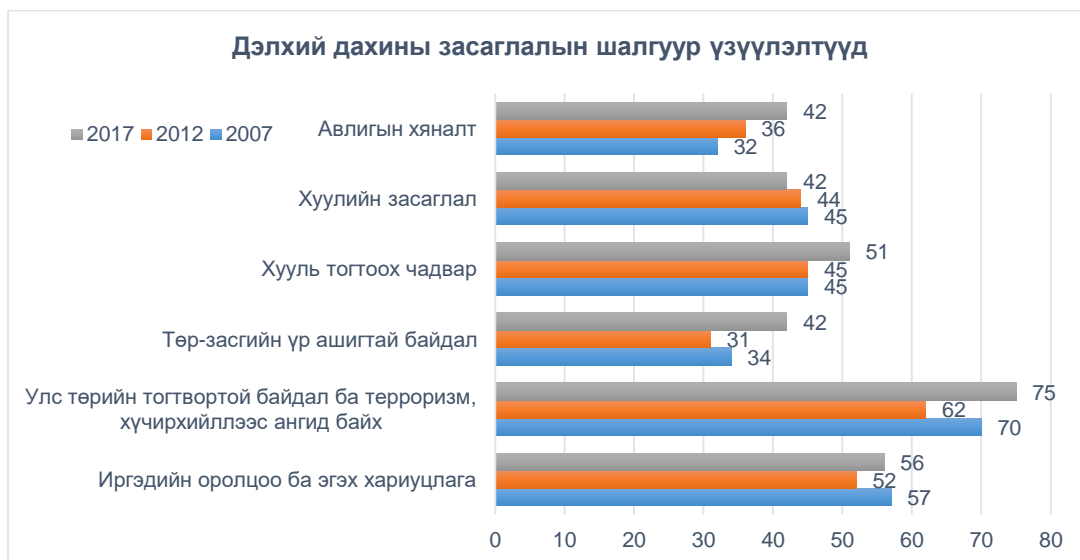

График 13 Дэлхий дахины засаглалын шалгуур үзүүлэлтүүд

Эх сурвалж: Дэлхийн банкны засаглалын индекс

Улс төрийн намын дотоод ардчиллын индекс

Улс орны ардчиллыг бүхэлд нь үнэлэх хэд хэдэн аргыг олон улсад ашиглаж байна. Жишээлбэл, Freedom House хараат бус, хөндлөнгийн хяналтын байгууллага “Дэлхийн эрх чөлөөний тайлан”, мөн Economist Intelligence Unit байгууллага “Ардчиллын индекс” тайлан гаргадаг. Израйл улсын “Ардчилал” институт “Улс төрийн намын дотоод ардчиллын индекс”-ийг 2013 онд анх гаргажээ. Энэхүү индекс нь тус институтийн Улс төрийн шинэчлэлийн төслийн хүрээнд хийгдсэн улс төрийн намын дотоод ардчилалд үнэлэлт, дүгнэлт өгөхөөр боловсруулагдсан анхны тайлан юм. Нам доторх ардчиллыг хэмжих шалгууруудыг тодорхойлохдоо асуулгуудыг үзүүлэлт бүрт ялгаатай үнэлгээ өгөхөөр боловсруулсан байна. Орчин үеийн төлөөллийн ардчиллыг хөгжүүлэх, улс орон нь ардчилсан шийдвэр гаргахад улс төрийн намууд нь голлох үүрэг гүйцэтгэдэг. Шинэ, залуу ардчилсан орнуудад улс төрийн

намуудын оролцоо, төлөвшил түүхэн чухал үүрэгтэй ажээ. Улс төрийн намууд зөвхөн парламентыг бүрдүүлэхээс гадна иргэд, олон нийтийн хүсэл зоригийг нэгтгэх, сонгогчдыг төлөөллийн үүргээ биелүүлж, иргэдийг төртэй холбож өгөх, түүнчлэн ирээдүйн нэр дэвшигчдийг татан элсүүлэх арга хэрэгсэл болдог зуучлагч институт юм (Rahat & Shapira 2016). Намын дотоод ардчилал гэсэн нэр томъёо нь улс төрийн намууд доторх шийдвэр гаргалт, зөвлөлдөхөд намын гишүүдийг хамруулж байгаа өргөн хүрээний үе шатуудаар тодорхойлогдоно. Намын дотоод ардчиллын шалгуурт нам доторх эрх мэдлийн хуваарилалт, ялангуяа анхан шатны гишүүдийн оролцоог нарийн тооцдог. Тухайлбал, намын дарга болон намаас аль нэг түвшний сонгуульд нэр дэвшигчдийг тодруулахад санал өгч буй гишүүдийн хүрээ чухал үүрэгтэй. Парламентын бүх нийтийн сонгуульд иргэн бүр саналаа өгөх эрхтэй байх нь ардчиллын үндсэн зарчим бол улс төрийн нам доторх нэр дэвшигчид болон намын даргыг сонгоход энэ асуудал намуудын дунд харилцан адилгүй байна. Улс төрийн намын тухай хуулиар намын гишүүд ямар түвшинд хамрагдсан байхыг нарийн тодорхойлоогүй байдаг. Шууд эсвэл төлөөллийн байдлаар сонгогдсон байхыг л ерөнхийд нь шаарддаг байна. Улс төрийн нам бол өөрсдийн хүсэл зориг, сонирхлоороо эвлэлдэн нэгдсэн иргэд, тэдгээрийн холбоо учир үйл ажиллагаагаа өөрсдийн сонголтоороо зохион байгуулахад чөлөөтэй байх шаардлага тавьдаг. Намууд төлөөллийг хэрэгжүүлэхдээ янз бүрийн арга хэрэглэж байна.

ОРОЛЦОО: Оролцоо нь улс төрийн шийдвэр гаргалтад шууд болон шууд бусаар нөлөөлөхүйц олон төрлийн үйл ажиллагааг хамрах өргөн хүрээний ойлголт юм (Rahat & Shapira 2016). Уг индекст төлөөллийн ба шууд гэсэн ерөнхий 2 хэлбэрийн аль нэгийг давуу байдлаар үнэлэхээс зайлсхийж ижил оноогоор үнэлэхдээ намын гишүүдийн энэ хоёр төрлийн оролцооны тохиолдлыг шинжиллээ. Нэгдүгээрт, намын үзэл баримтлалтай холбоотой хэлэлцүүлгүүд буюу намын мөрийн хөтөлбөр, сонгуулийн мөрийн хөтөлбөр болон нам доторх бодлогын мэтгэлцээнүүдийг хамруулсан болно. Улс төрийн намын дотоод ардчиллыг бодитойгоор хэрэгжүүлэхийн тулд иргэд, олон нийтийн оролцоог зөвхөн хууль, дүрмийн хүрээнд баталгаажуулахаас гадна бодлого боловсруулах үйл явцад тэдгээрийн идэвхтэй оролцоог хангах нь чухал байдаг. Энэ утгаараа намын бодлогын баримт бичгүүдэд хэлбэр төдий бус, бодитой оролцоог шинжлэхийн тулд улс төрийн намуудын дотоод ардчиллын индекс боловсруулах болон батлах гэсэн үйл явцыг тусад нь авч үзсэн болно. Үүнээс гадна бодлогын хэлэлцүүлгүүдэд гишүүдийг бодитойгоор оролцуулах нь олон нийтийн улс төрийн боловсролд чухал юм. Хоёрдугаарт, намын гол шийдвэр гаргагчид нь намын дарга болон намаас УИХ-ийн сонгуульд өрсөлдөх эрх авсан нэр дэвшигчид учир эдгээр хүмүүсийг сонгоход гишүүд хэр нөлөөтэй оролцож байгааг шинжилсэн болно.

ӨРСӨЛДӨӨН: Улс төрийн намын дотоод ардчиллыг хэмжихэд дараачийн чухал хэмжигдэхүүн нь өрсөлдөөн юм. Энэ нь сонгогчид саналаа өгөх хэд хэдэн хувилбартай байхыг хэлнэ. Ингээд намын дарга, удирдах зөвлөл зэрэг намын дотоод удирдлага, зохион байгуулалтын бүтцийн голлох албан тушаалуудад сонгууль явагдсан эсэх, мөн Ерөнхийлөгчийн, УИХ-ын, орон нутгийн сонгуулиудад нэр дэвших боломж намын гишүүдэд нээлттэй байдлыг шинжилсэн.

ИЛ ТОД БАЙДАЛ: Энэ хэсэгт бид улс төрийн намын эгэх хариуцлага, төлөөлөл, ил тод байдал зэрэг чиглэлүүдийг нэгтгэн оруулсан. Учир нь тухайн Ардчилал институтийн судалгааны асуулгын хүрээнд эгэх хариуцлага (accountability гэдгийн шинэ орчуулга), төлөөлөл гэсэн хоёр чиглэл цөөн асуултуудтай байсан учраас нэгтгэсэн. Ил тод байдал гэх хүрээнд тухайн нам гишүүдэд болон олон нийтэд үйл ажиллагаагаа хэр нээлттэй явуулдаг болохыг хэмжсэн.

Жишээлбэл, нам доторх хариуцлагын тогтолцоог хэрэгжүүлдэг бүтэц байдаг эсэх, намын жирийн гишүүдэд үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, тайлантай танилцах боломж байдаг эсэхийг тодруулсан болно.

САНХҮҮЖИЛТ: Улс төрийн намын дотоод ардчиллыг хэмжих судалгаанд намын санхүүжилтийн хэсгийг бид нэмж оруулсан болно. Учир нь манайд улс төрийн намын санхүүжилтийн эх үүсвэр намын үйл ажиллагаа, дотоод ардчилалд хамгийн ихээр, шууд нөлөөлж байгаа хүчин зүйл болох нь олон төрлийн судалгаагаар тогтоогдсон юм. Энэ хүрээнд бид гишүүдийн татвар болон хандив төлдөг эсэх, төлсөн татвар болон хандивын зарцуулалтын талаарх мэдээллийг авдаг эсэх, нам гишүүддээ зардлын тайлангаа тайлагнадаг эсэх зэрэг асуултыг багтаасан болно. Намын гишүүд санхүүжилтийн талаар мэдлэг, ойлголттой болвол намынхаа удирдлагуудыг шахаж, шаардан энэ талын мэдээлэл зөвхөн намын гишүүд бус сонгогчдод нээлттэй болж тухайн нам дотоод ардчилалтай буюу ардчилал бэхжих суурь бүрдэх юм.

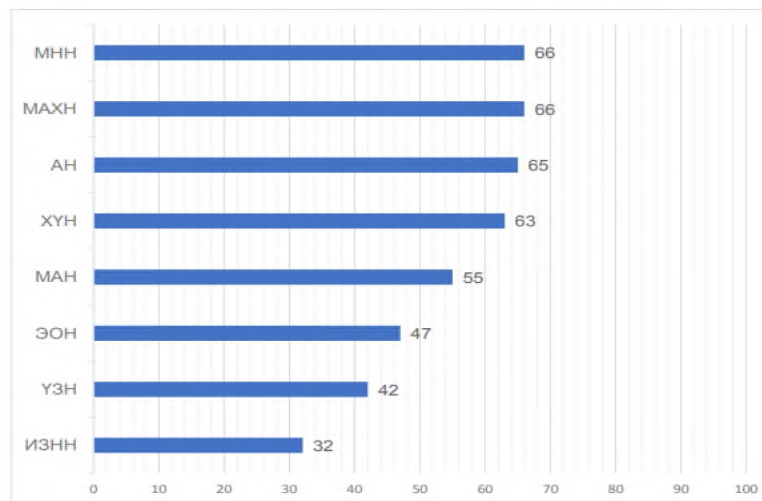

График 14 2019 оны улс төрийн намуудын дотоод ардчиллын индекс

Эх сурвалж: Дефакто институт

Авлигын индекс ба дундаж цалин

Дэлхийн улсуудын дундаж цалин, авлигын индекс хоёрт дүн шинжилгээ хийж үзэхэд корреляцийн коэффициент **R=0.89** гарсан. Сарын дундаж цалин өндөр нийгмийн баталгаа сайтай улсуудад авлигын индекс дунджаар 70-аас дээш байна.

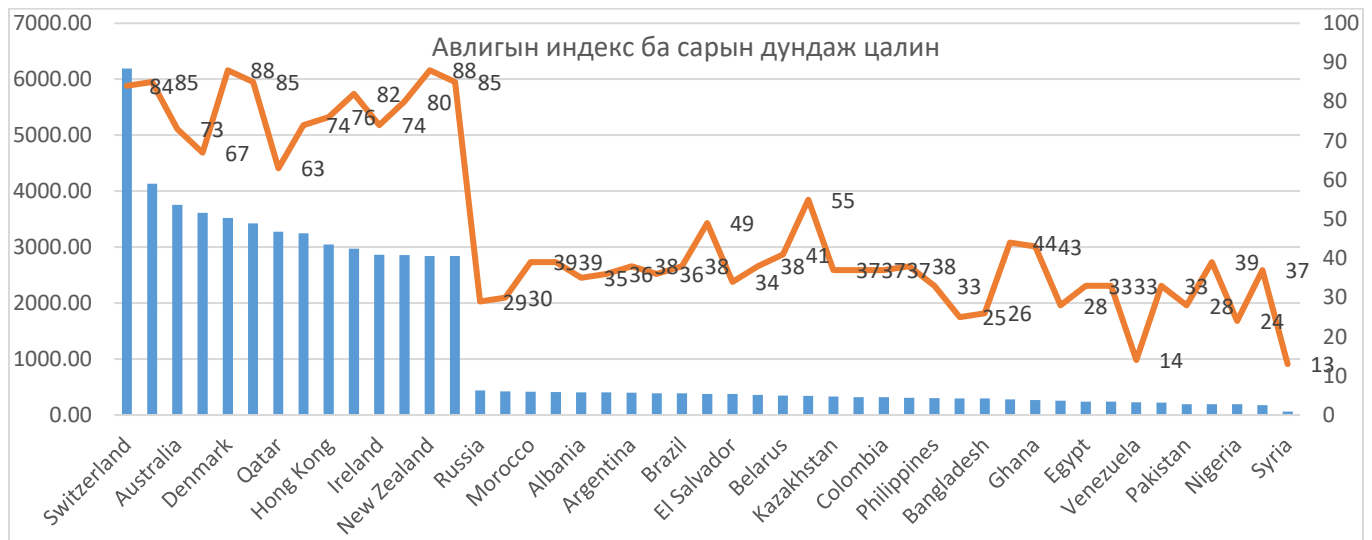

График 15 Авлигын индекс ба сарын дундаж цалин

Эх сурвалж: <https://www.transparency.org/>

Иймд бид цалин, авлигын индекс хоёрын хоорондын хамаарал өндөр байгааг тогтоож регрессийн шинжилгээ хийж үзэхэд

$$\text{Авлигын индекс} = 0.013 * \text{дундаж цалин} + 32$$

гарсан ба энэ тэгшитгэлд Монгол Улсын дундаж цалин болох 400 долларыг орлуулахад авлигын индекс 37,2 гарч байгаа нь “//www.transparency.org” судалгаанаас гарч байгаа индекстэй таарч байна. Иймд төрийн албаны авлигын цар хүрээг бууруулах арга хэмжээнүүдийн нэгээр төрийн алба хаагчдын цалингийн хэмжээг нэмэгдүүлэх гэж үзсэн.

Авлигын индекс ба Уул уурхайн үйлдвэрлэл

Сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсын ДНБ дэх уул уурхайн үйлдвэрлэлийн хэмжээ, эзлэх хувь өндөртэй байсаар байгаа бөгөөд хамаарлын шинжилгээ хийж үзэхэд $R = -0.66$ гэж гарсан нь авлигад нөлөөлөх голлох хүчин зүйлсийн нэг мөн гэж үзэхээр байна.

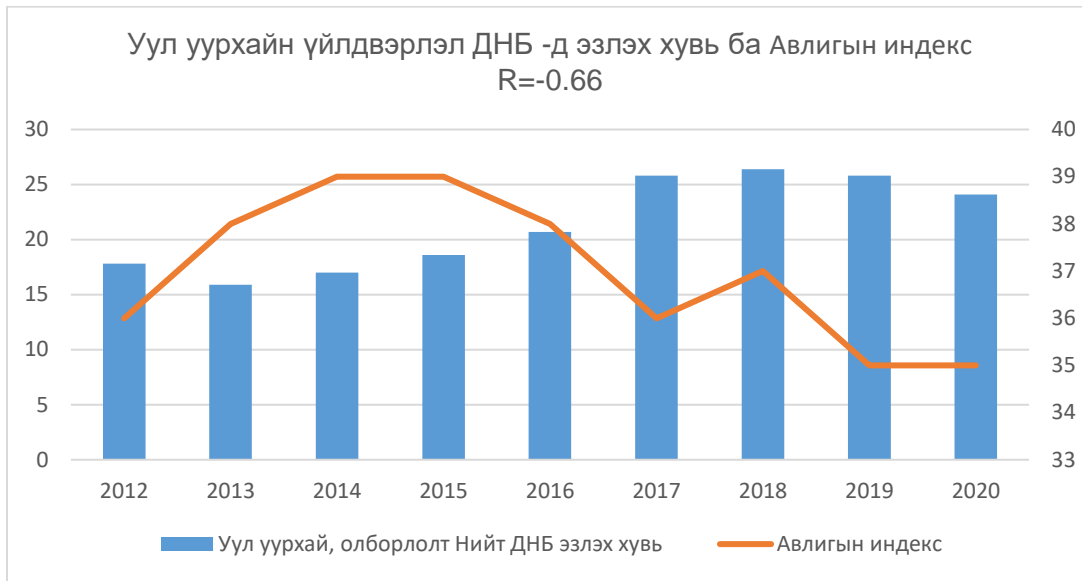

График 16 Уул уурхайн үйлдвэрлэл ДНБ -д эзлэх хувь ба Авлигын индекс

Эх сурвалж: Монгол улсын үндэсний статистикийн үндэсний хороо

Эндээс бид ДНБ-д эзлэх уул уурхайн үйлдвэрлэл нэмэгдэх тусам авлигын индекс буурч байгааг харж болно. Иймд хариуцлагатай уул уурхайг хөгжүүлэх, уул уурхайн үйлдвэрлэл эрхлэх, хайгуул хийх зөвшөөрөл, хяналт шалгалтыг ил тод болгох, олон нийтийн хяналт, оролцоог тэгш хангаж чадахгүй бол энэ салбарт авлигын цар хүрээ өндөр байхаар байна.

Авлигын индекс ба гадаадын хөрөнгө оруулалт

Авлигын индекс ба гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт хоёрын хооронд хамаарлын шинжилгээ хийж үзэхэд $R=-0.34$ гэж гарсан нь энэ хоёр үзүүлэлтийн хооронд дундаж бөгөөд урвуу хамаарал байна гэдэг нь харагдаж байна. Өөрөөр хэлбэл гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт их орж ирвэл авлигын индекс муудах төлөв харагдаж байна.

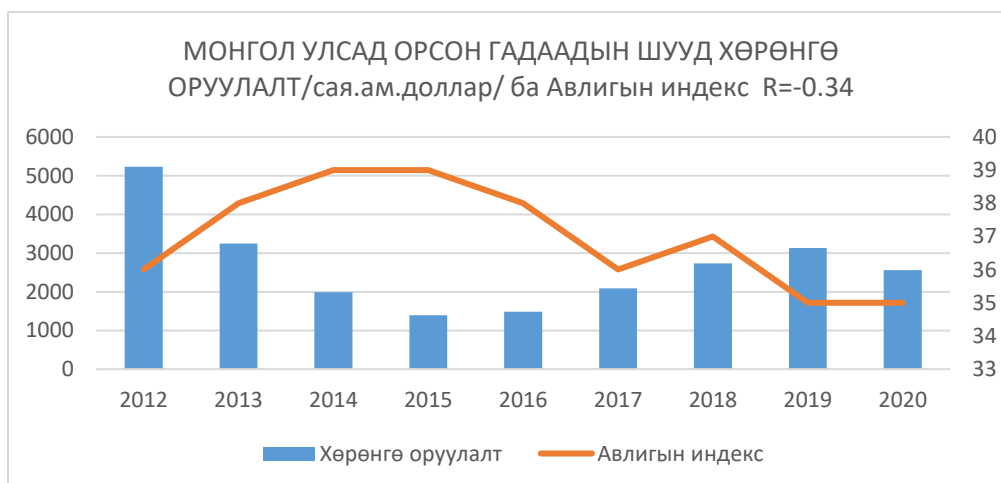

График 17 Монгол Улсад орсон гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт ба Авлигын индекс

Гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтыг эдийн засгийн салбараар буюу уул уурхайн салбарт орж ирж буй хөрөнгө оруулалтын хэмжээг авлигын индекс хэрхэн нөлөөлж буй шинжилгээг хийж

үзвэл $R=-0.24$ гарсан. Мөн хөрөнгө оруулж буй улс орнуудаар нь хамаарлын шинжилгээг хийж үзэхэд хамааралгүй гэж гарсан болохыг энд тэмдэглэе.

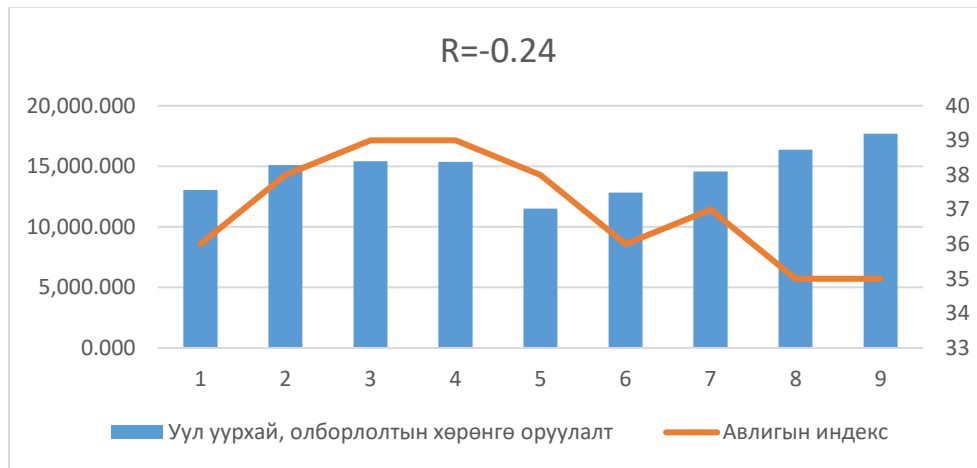

График 18 Уул уурхайн олборлолтын хөрөнгө оруулалт ба Авлигын индекс

Авлигын индекс ба төрийн оролцоо

Эдийн засаг дахь төрийн оролцооны хувь ба авлигын индекс хоёрын хоорондын хамаарлын шинжилгээг хийж үзье. Төрийн оролцооны хувийг бодохдоо он тус бүрийн төсвийн нийт зарлагыг дотоодын нийт бүтээгдэхүүний хэмжээнд хувааж гаргасан. *Эх сурвалж: Эдийн засаг дахь төрийн оролцоо, түүний үр нөлөө - Улс Төрийн Боловсролын Академи (academy.edu.mn)*

$$\text{Төрийн оролцооны хувь} = \frac{\text{Төсвийн нийт зарлага}}{\text{Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн}}$$

График 19 Төрийн оролцооны хувь ба Авлигын индекс

Хамаарлын коэффициент $R=-0.12$ гарч байгаа нь эдийн засаг дахь төрийн оролцооны хувь ба авлигын индекс хоорондын хамаарал сул бөгөөд урвуу байгааг илтгэнэ. Өөрөөр хэлбэл эдийн засаг дахь төрийн оролцоо их бол ямар нэгэн хэмжээгээр авлигын индексийг бууруулах магадлалтайг харуулж байна.

Авлигын индекс ба далд эдийн засаг

Монгол Улсын дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх далд эдийн засгийн хувь сүүлийн жилүүдэд тогтмол буурч байгаа боловч устаж алга болохгүй байсаар байна. Үүний нөлөөг авлигын индекстэй харьцуулан судаллаа. [Эх сурвалж: BookLibraryDownload.ashx \(1212.mn\)](#)

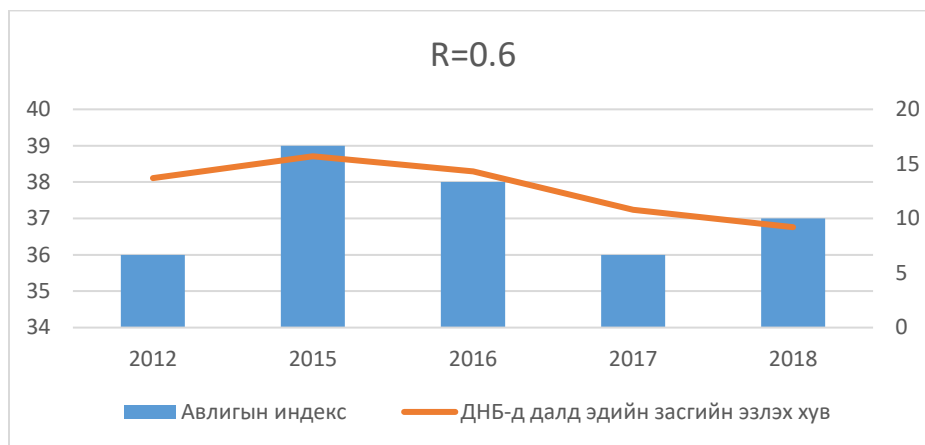

График 20 ДНБ-д далд эдийн засгийн эзлэх хувь ба Авлигын индекс

Хамаарлын коэффициент **R=0.6** гарч байгаа нь далд эдийн засаг ба авлигын индекс хоёрын хооронд хүчтэй бөгөөд шууд хамаарал байгааг илтгэнэ. Өөрөөр хэлбэл далд эдийн засгийн хувийг бууруулах бүрт авлигын индекс буурна гэсэн үг.

Энэ нь бидний далд эдийн засгийн хувь буурахад авлигын индекс өснө гэж үзсэн анхны таамаглалаас эсрэг үр дүн гарсан. Судалгааны үр дүн эсрэг гарсан нь судалгааны мэдээллийн тоо хэт бага, /2010, 2015-2018 гэсэн 5 он авсан/ сүүлийн үеийн судалгаа байхгүй тул эртний тоо баримт ашигласан /Е баримтын систем нэвтэрсэн 2019, 2020, 2021 онуудын судалгааг оруулаагүй/ гэх мэт олон шалтгаан байгаа гэж үзэж байна. Иймд энэхүү судалгааг тусад нь дахин нарийвчлан хийх шаардлага үүсч байна.

Авлигын индекс ба боловсрол

Боловсролын индекс нь НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөрөөс жил бүр эрхлэн гаргадаг Хүний хөгжлийн индексийн бүрэлдэхүүн хэсэг юм.

График 21 Боловсролын индекс ба Авлигын индекс

Эх сурвалж: Монгол улсын үндэсний статистикийн үндэсний хороо

Хамаарлын коэффициент **R=0.64** гарч байгаа нь иргэд, олон нийтийн боловсрол нь авлигын индекст чухал үүрэгтэй байна гэсэн үг юм. Өөрөөр хэлбэл иргэдийн боловсрол нэмэгдэх тусам, авлигын индекс өсч, авлигын цар хүрээг буурна гэж үзэж болно. Иймд бид боловсролын салбарын чанар, хүртээмжийг сайжруулж тус салбарын авлигыг бууруулахаас гадна урт хугацаандаа авлигыг бүрэн үгүй хийх аргуудын нэг бол боловсрол гэдгийг анхаарах хэрэгтэй байна.

Авлигын индекс ба ядуурлын түвшин

Ядуурлын хамралтын хүрээ буюу ядуурлын түвшин нь нийт хүн амд ядуурлын шугамаас доогуур хэрэглээтэй хүн амын эзлэх хувийг харуулах бөгөөд энэ нь авлигын индекстэй хамааралтай эсэхийг судлахад **R=-0.61** гарч байгаа нь ядуурлын хамралтын хүрээ их байх тусам авлигын индекс багасна гэсэн үг. Эндээс ядуурал ихтэй газар авлига их байна гэж үзэж болно.

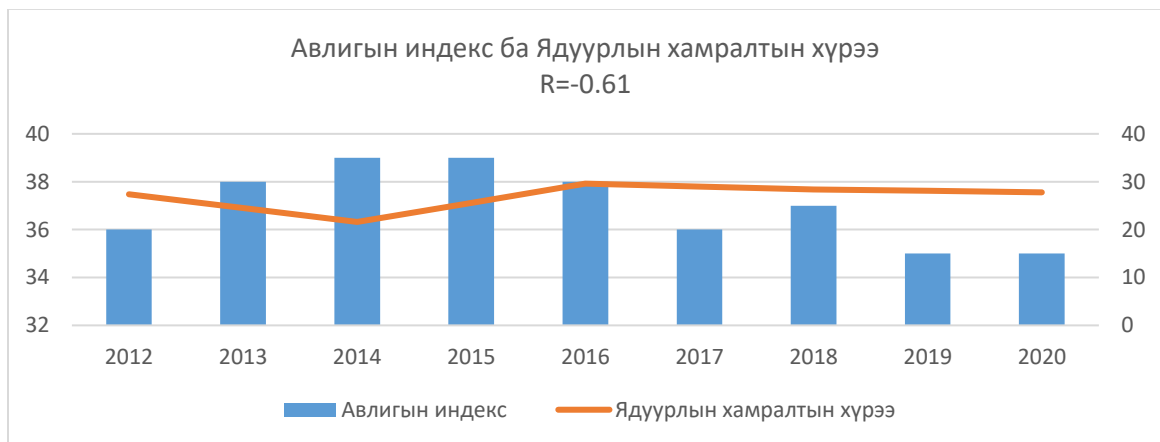

График 22 Авлигын индекс ба Ядуурлын хамралтын хүрээ

Эх сурвалж: Монгол улсын үндэсний статистикийн үндэсний хороо

Авлигын индекс ба Төсвийн хөрөнгө оруулалт

Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн хөрөнгө оруулалтын хэмжээ 2012 оноос 2020 онуудад 506,6 тэрбумаас 2,8 их наяд болтол өссөн ба авлигад хэрхэн нөлөө үзүүлж байгааг тооцоход **R=-0.66** гарсан.

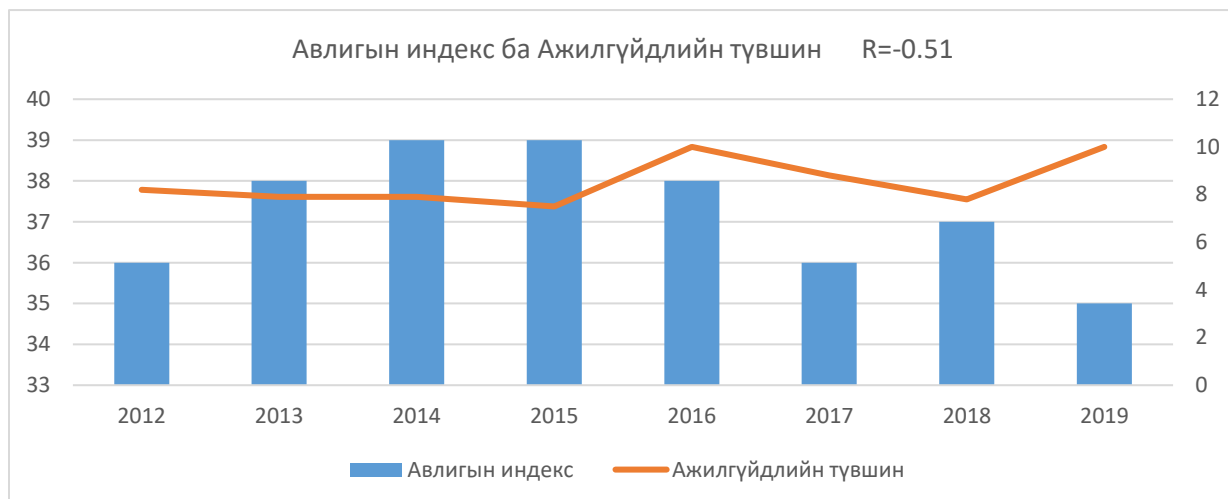

График 23 Авлигын индекс ба хөрөнгө оруулалтын зардал

Эх сурвалж: Монгол улсын үндэсний статистикийн үндэсний хороо

Засгийн газрын хөрөнгө оруулалтын хэмжээ ихсэх тусам авлигын индекс буурч байгаа нь төрийн хөрөнгө оруулалтын цаана авлига ил далд янз бүрээр явагдаж байгааг нотолж байна.

Авлигын индекс ба Ажилгүйдлийн түвшин

Монгол Улсын ажилгүйдлийн түвшин ба Авлигын индексийн хамаарлын шинжилгээг хийхэд $R=-0.51$ гарсан. Энэ нь ажилгүйдлийн түвшин өсөхөд тодорхой хэмжээгээр авлигын индекс буурдаг болохыг харуулна.

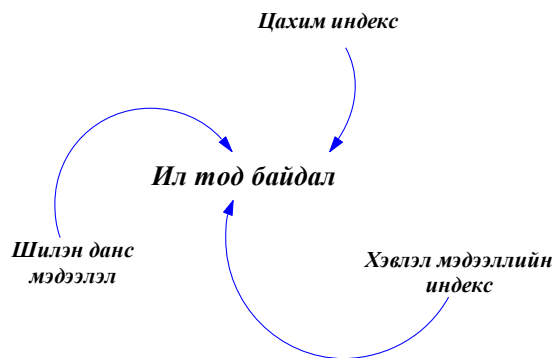
Авлигын индекс ба Тэгш бус байдал

Орлогын хуваарилалт тэгш бус байгааг Жини коэффициентээр илэрхийлдэг бөгөөд Монгол Улсын Жини коэффициент ба Авлигын индексийн хамаарлын шинжилгээг хийхэд $R=-0.35$ гарсан. Энэ нь орлогын хуваарилалтын тэгш бус байдал нь тодорхой хэмжээгээр авлигын индекс нөлөөлдөг болохыг илтгэнэ.

Цахим индекс ба ил тод байдал

Авлигын индекс өсөхөд ил тод байдал хамгийн чухал хүчин зүйлсийн нэг болохыг олон судалгаанд цохон тэмдэглэсэн байдаг. Бид загвартаа ил тод байдал байдлыг цахим индекс, шилэн дансны мэдээлэл, хэвлэл мэдээллийн индексүүдээс хамааруулан тооцож оруулах зорилго тавьсан.

Зураг 8 Ил тод байдал

- **Цахим засаглалын хөгжлийн индекс:** НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгмийн асуудал хариуцсан хэлтсээс хоёр жил тутамд цахим засаглалын судалгааг гаргадаг. Энэ нь НҮБ-ын гишүүн улсуудын цахим засаглалын төлөв байдлыг үнэлдэг дэлхийн цорын ганц тайлан бөгөөд шийдвэр гаргагчдад цахим засаглалын хүчин чадал, бэрхшээлийг тодорхойлох, засгийн газрын бодлого, стратегид чиглүүлэх хэрэгсэл болдог. Цахим засаглалын хөгжлийн индекс (EGDI) нь цахим засгийн хөгжлийг үндэсний түвшинд үнэлдэг бөгөөд онлайн үйлчилгээний

индекс, харилцаа холбооны дэд бүтцийн индекс, хүний капиталын индекс гэсэн гурван бүрэлдэхүүн хэсэгт суурилдаг.

НҮБ-ын мэдээлснээр цахим засаглал нь Тогтвортой хөгжлийн зорилтуудын хэрэгжилтийг хангах гол хүчин зүйл юм. Төрийн үйлчилгээ нь хүн бүрт хүртээмжтэй байх ёстой бөгөөд үүнийг хангахын тулд засгийн газар шинэ технологийг ашиглах ёстой. Дэд бүтэц хангалтгүй, орлого багатай орнууд хоцорч, эмзэг бүлгийн иргэдэд хүрч үйлчилж чадахгүй, шинэ дижитал хуваагдал үүсэх эрсдэл бий. Хөрөнгө оруулалт, хөгжүүлэлт хийж байгаа хэдий ч олон улс харилцаа холбоо муу, өртөг өндөр, шаардлагатай ур чадваргүйгээс мэдээлэл технологийн үр шимийг хүртэж чадахгүй хэвээр байна.

Монгол Улсын хувьд 2020 оны байдлаар 92 дугаар байранд бичигдсэн бөгөөд 2018 оны тайланд мөн 92-т жагсаж байжээ. Манай улс Төрийн 56 байгууллагын 539 үйлчилгээг цахимжуулсныг Харилцаа холбоо, мэдээллийн технологийн газар мэдээлсэн. Үүнээс гадаад паспорт болон иргэний үнэмлэхтэй холбоотой хүсэлт хамгийн их байдгийг тус агентлаг онцолж байна.

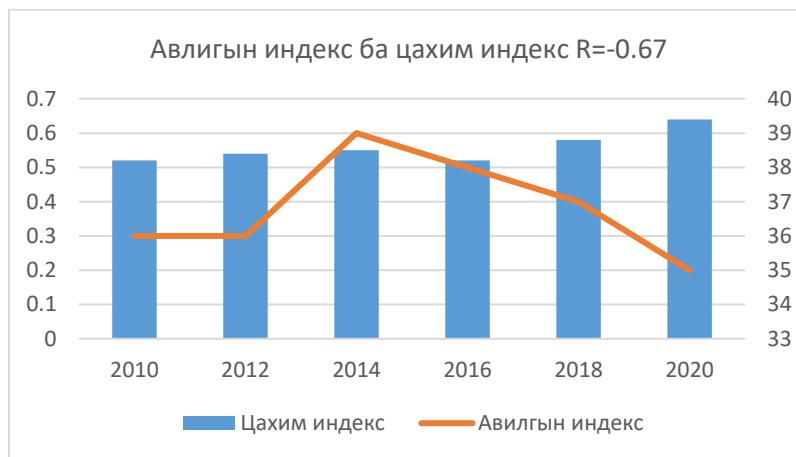

График 24 Авлигын индекс ба цахим индекс

$R=-0.67$ гэж гарсан нь цахим индекс, авлигын индекс хоёр урвуу хамааралтайг илтгэнэ. Энэ нь бидний төрийн үйлчилгээг цахимжуулах тусам авлигын индекс өснө гэж үзсэн анхны таамаглалаас эсрэг үр дүн гарсан. Судалгааны үр дүн эсрэг гарсан нь манай улсын өргөдөл гомдол гаргах, цаг авах, лавлагаа авах, материал хүлээн авах гэх мэт хамгийн энгийн үйлчилгээнүүд цахимд шилжиж байгаа бөгөөд шийдвэр гаргах түвшинд хүний оролцоо их байсаар байгаатай холбоотой. Мөн иргэдийн цахим хэрэглээний боловсрол, мэдлэгийг дээшлүүлэх, хэрэглэх чадварыг нэмэгдүүлэх, хэрэглэх орчинг бүрдүүлэх /ухаалаг утас, компьютер, интернет, цахим үйлчилгээний төхөөрөмжүүдийг нэмэгдүүлэх/ шаардлагатай байна гэж үзэж байна.

2021 онд e-mongolia-аас иргэд 8.5 сая үйлчилгээ авснаас хамгийн их авсан үйлчилгээг жагсааж харья.

Зураг 9 E-Mongolia нийт амжилттай авсан үйлчилгээ

Эндээс иргэдийн цахим үйлчилгээ авах тоо нэмэгдэж байгаа боловч, хамгийн энгийн үйлчилгээ болох вакцины гэрчилгээ, жолоочийн болон нийгмийн даатгалын тодорхойлолт, иргэний үнэмлэхний лавлагаа зэрэг үйлчилгээг авч байгаа бөгөөд энэ нь нийт үйлчилгээний 80 гаруй хувийг нь эзэлж байна.

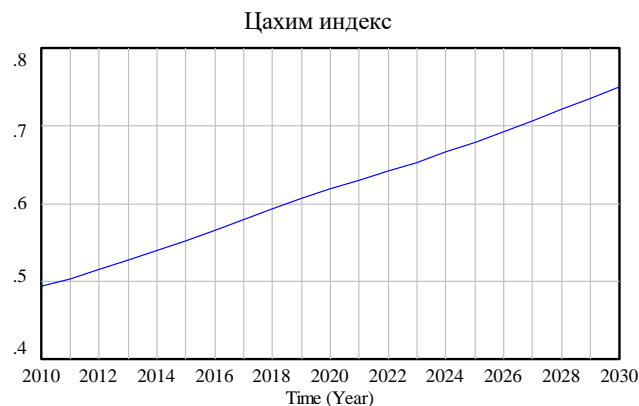
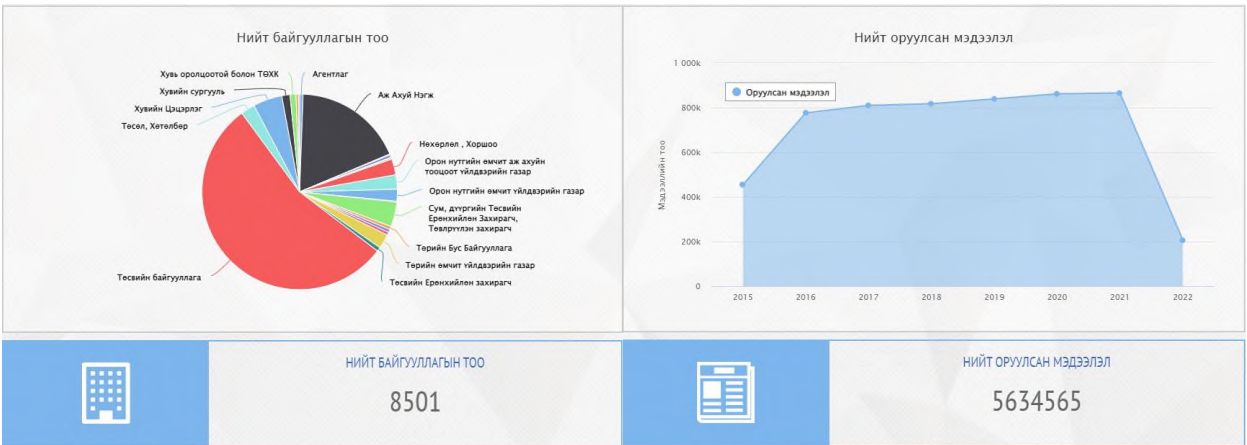

График 25 Цахим индекс

- Шилэн данс: Шилэн дансны хуулийн зорилт нь улс, орон нутгийн төсөв, улсын болон орон нутгийн өмчийн хөрөнгийг үр ашигтай захиран зарцуулах зорилгоор төсвийн удирдлагыг хэрэгжүүлэх шийдвэр, үйл ажиллагаа ил тод, нээлттэй, ойлгомжтой байх, түүнд олон нийт хяналт тавих мэдээллийн тогтолцоог бүрдүүлэхэд орших бөгөөд 2015 оны 1 дүгээр сарын 01-ний өдрөөс эхлэн дагаж мөрдсөн.

Шилэн дансны хувьд хамрагдсан аж ахуйн нэгжийн тоо, оруулсан мэдээллийн тоо байнга өсөлттэй байгаа ба нөгөө талаас иргэн хэрэглэгчийн хяналт, мэдээлэл харилцаа холбоо технологийн хэрэглээнээс үүсгэх чадамжаас хамааран ил тод байдалд нөлөөлж байгааг судлан оруулсан. Өнөөдрийн байдлаар шилэн данс хөтөлдөг нийт байгууллагын тоо 8501, оруулсан мэдээллийн тоо 5634565-д хүрсэн байна.

Зураг 10 Шилэн данс хөтөлдөг байгууллага

Эх сурвалж: www.shilendans.gov.mn

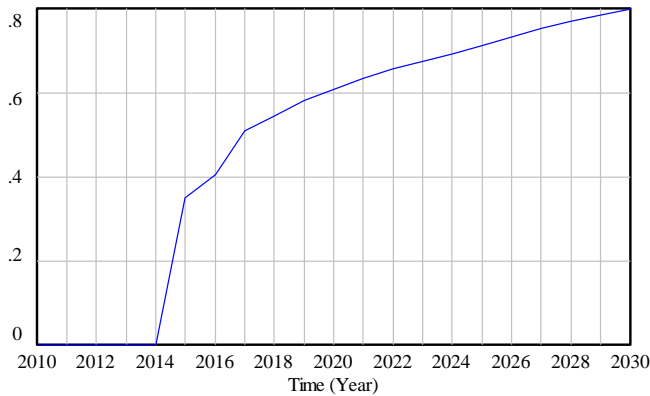

График 26 Шилэн данс хөтөлдөг тоо ба данс луу оруулсан мэдээлэл 2-ын харьцаа

-Хэвлэлийн эрх чөлөөний индекс:

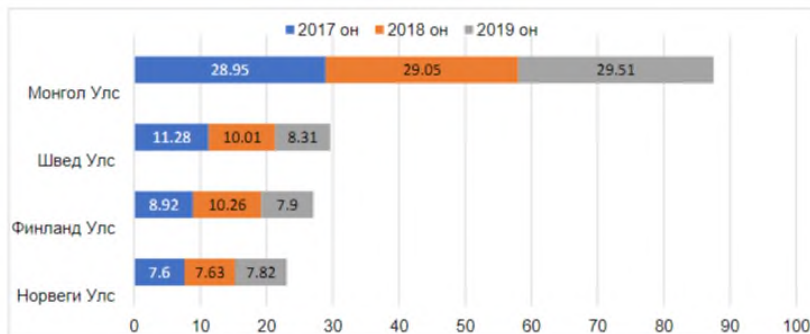

График 27 Хэвлэлийн эрх чөлөөний индекс

Эх сурвалж: rsf.org/en/ranking_table

Монгол улс 2021 оны хэвлэлийн эрх чөлөөний индексээр 28.97 оноо авсан байна.Энэ индексийг гаргаж авахдаа дараах гол үзүүлэлтээр тооцсон ба Хэвлэл мэдээллийн үзэгчдийн төвлөрөл, Эзэмшлийн төвлөрөл, Эзэмшлийн ил тод байдал, Хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл,

түгээлтийн сүлжээнд тавих хяналт, Хэвлэл мэдээллийн санхүүжилтэд тавих хяналт зэргийг авч үзэв.

Энэ үзүүлэлтүүдээс анхаарал татах үр дүн бол media ownership monitor судалгаанаас хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн дийлэнх нь улс төрийн нам, улс төрчидтэй шууд буюу шууд бус холбоотой байдаг. Нийт 39 хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн 29 нь буюу 74.36 хувь нь үүсгэн байгуулагчид болон эздээрээ дамжуулан улс төрийн холбоотой байдаг гэсэн судалгаа байна.

Авлигын индекс ба авлигын эсрэг сургалт

Авлигын эсрэг сургалтад сүүлийн 5 жилд төрийн албан хаагчдаас гадна иргэд олон нийт, иргэний нийгмийн байгууллага болон хувийн хэвшлийн нийт 101471 хүн хамрагдсан байна.

График 28 Сургалтанд хамрагдсан хүний тоо

Эх сурвалж: Авлигатай тэмцэх хууль тогтоомжийн хэрэгжилт, авлигын ерөнхий нөхцөл байдал

Сургалтанд хамрагдсан хүний тоо ба авлигын индекс хамаарлын шинжилгээ хийж үзэхэд $R=-0.12$ гарсан бөгөөд энэ нь үр дүн багатай сургалт хийгдэж байна гэсэн үг юм.

Авлигын индекс ба төрийн алба хаагчдын тоо, үнэт зүйлс

Монгол Улсын хүн амын өсөлт, засаг захиргааны нэгжийн тоо болон төрийн үйлчилгээг бүх хүнд хүргэх хэрэгцээ, шаардлагын улмаас цаашид төрийн алба хаагчдын тоо буурахгүй байхаар байна. Төрийн алба хаагчдын тоог улс төрийн алба, төрийн захиргааны алба, төрийн

тусгай алба, төрийн үйлчилгээний алба гэсэн дөрвөн төрлөөр салган загварчилсан.

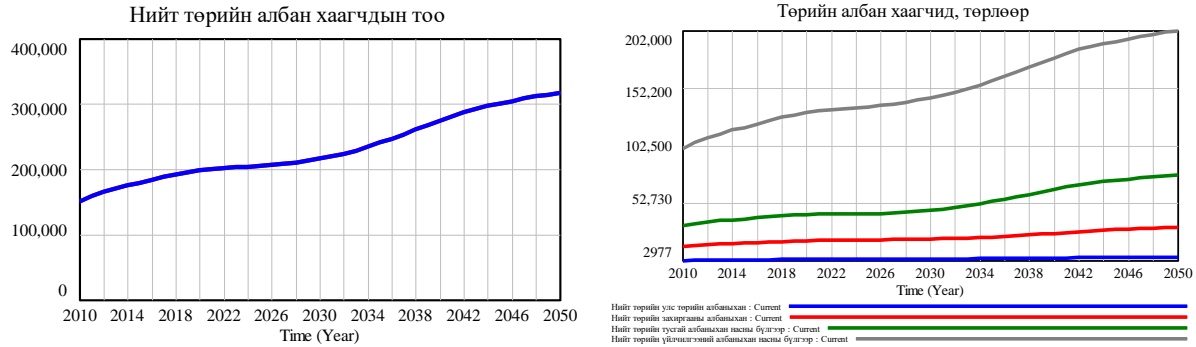

График 29 Төрийн албан хаагчдын тоо

Төрийн алба хаагчдын насны бүтцээс хамааруулсан хувь хүний болон мэргэжлийн үнэт зүйлсийн өөрчлөлтийн судалгаа хийгдсэн байна. /Г.Мягмар МУИС/ Энэ судалгааны үр дүнг ашиглан авлигын цар хүрээний болон авлигын индекст хэрхэн нөлөөлж буйг тооцоолсон.

Г.Мягмар төрийн захиргааны 552 алба хаагч болон 94 оюутнаас хувь хүний үнэт зүйл, мэргэжлийн үнэт зүйл гэсэн 2 бүлэгт санал асуулга бэлдэж судалгаа авахад дараах үр дүнг гарсан байна.

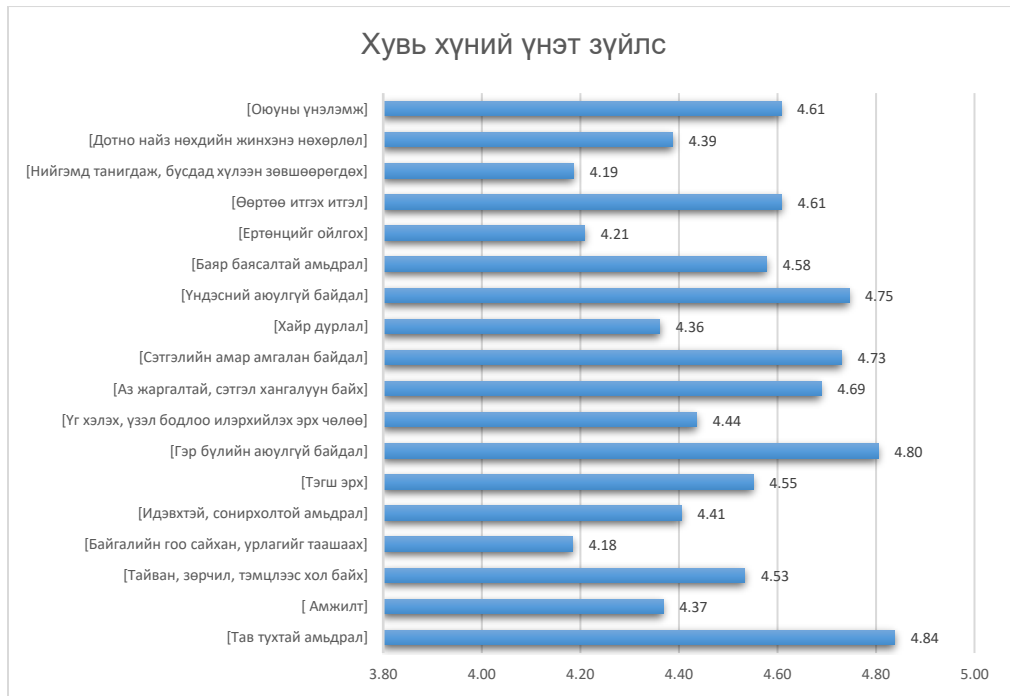

График 30 Хувь хүний үнэт зүйлс

График 31 Мэргэжлийн үнэт зүйлс

ДӨРӨВ. АВЛИГЫН ЦАР ХҮРЭЭ

Монгол Улсын авлигын төсөөллийн индексийн системийн динамик загварыг хийхдээ Авлигын индексийн өсч, буурах шалтгаан нөхцөлийг дараах байдлаар авч үзэж учир шалтгаан гогцоот диаграммыг зурсан.

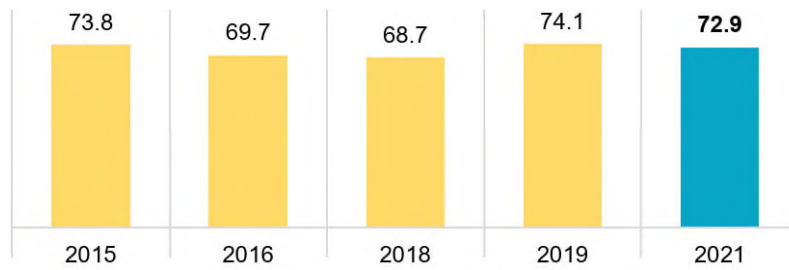

Зураг 11 Учир шалтгааны диаграмм

Авлигатай тэмцэх газрын Судалгаа шинжилгээний албанаас Авлигын эсрэг хуульд заасан чиг үүргийн хүрээнд “Шударга байдлын үнэлгээ”-ний судалгааг 5 дахь удаагаа зохион байгууллаа.

Уг судалгаагаар нэгдүгээрт шударга байдлын үнэлгээг, хоёрдугаарт Монгол Улс дахь авлигын талаарх төсөөллийн талаар судалдаг. Энэ удаагийн судалгааны мэдээлэл цуглуулалт, тооцооллыг “Эс Ай Си Эй” ХХК гүйцэтгэсэн байна. Мэдээлэл цуглуулах ажлыг улсын хэмжээнд 2021 оны 8 дугаар сарын 9-ний өдрөөс 10 дугаар сарын 15-ны өдрийн хооронд зохион байгуулсан. Шударга байдлын үнэлгээнд зөвхөн гүйцэтгэх эрх мэдлийн хүрээний байгууллага буюу яам, Засгийн газрын агентлаг, аймаг, нийслэлийн Засаг даргын

Тамгын газрыг хамруулдаг. Шударга байдлын үнэлгээг онуудаар харвал 2015 оноос 2021 онуудад өөрчлөлт маш бага гарсан байна.

Зураг 12 Шударга байдлын үнэлгээ

Эх сурвалж: Шударга байдлын үнэлгээ 2021 он

Монгол улсад хамгийн их авлига тархсан институцаар доорх салбарууд ордог учраас эдгээр салбаруудыг загвартаа оруулж өгсөн.

№	Төрөл	2016	2018	2019	2021
1	Эрүүл мэндийн байгууллага	44.7%	46.4%	42.6%	48.3%
2	Шүүх	38.6%	49.2%	53.3%	48.0%
3	Газрын алба	46.4%	47.0%	42.9%	41.8%
4	Гаалийн байгууллага	37.7%	35.4%	48.0%	36.9%
5	Цагдаагийн байгууллага	30.9%	38.2%	33.9%	35.3%
6	Мэргэжлийн хяналтын байгууллага	32.2%	33.9%	44.6%	33.4%
7	Боловсролын байгууллага	30.5%	41.0%	32.9%	32.7%
8	Төрийн захиргааны байгууллага яам, агентлаг	33.0%	43.9%	35.0%	31.7%
9	Улс төрийн нам	31.5%	35.8%	33.7%	30.5%
10	Прокурорын байгууллага	22.3%	29.9%	33.2%	29.8%
11	Татварын байгууллага	24.0%	25.2%	26.7%	26.5%

Зураг 13 Шударга байдлын үнэлгээ институцаар

Эх сурвалж: Шударга байдлын үнэлгээ 2021 он

Боловсролын салбарын авлига

Энэ салбарын авлигын голлох шалтгаан бол чанар, хүртээмж бөгөөд загварын үр дүнгээс сургууль, цэцэрлэгт суралцах хүүхдийн хэтийн төлвийг харж болно.

Монгол улс сургуулийн насныхан : current

Монгол улс цэцэрлэгийн насныхан : current

График 32 Монгол Улсын цэцэрлэг болон сургуульд хамрагдах хүүхдийн тоо, загварын тооцооллоор

Боловсрол, соёл, шинжлэх ухаан, спортын сайдын тушаалаар батлагдсан “Хүүхдийн цэцэрлэгийн үлгэрчилсэн дүрэм”-ийн 2.6-д бага бүлгийг дунджаар 20 хүүхэд, дунд, ахлах, бэлтгэл бүлгийг дунджаар 25 хүүхэд, холимог бүлгийг дунджаар 20 хүүхэдтэй байхаар тогтоосон стандарттай.

2019-2020 оны хичээлийн жилд 263300 хүүхэд буюу 81.5 хувийн хамрагдалттай байгаа ба цэцэрлэгийн бүлэг дүүргэлт улсын дунджаар 33 гэж тооцоолсон нь учир дутагдалтай бөгөөд үүнд хувийн цэцэрлэгийн хүчин чадлыг нэмж тооцсон байна. Бидний тооцоогоор улсын цэцэрлэг 182000 хүүхдийн стандарт багтаамжтай бөгөөд 81300 хүүхэд илүү дүүргэлттэй байна.

Улсын цэцэрлэгт хүүхдээ өгөхөд тулгарч буй бэрхшээл, асуудлууд Улаанбаатар хотод хамгийн их байгаа бөгөөд энэ нь авлигын цар хүрээ, хүүхдийн хүмүүжил, ёс зүйд сөрөг нөлөөтэй юм.

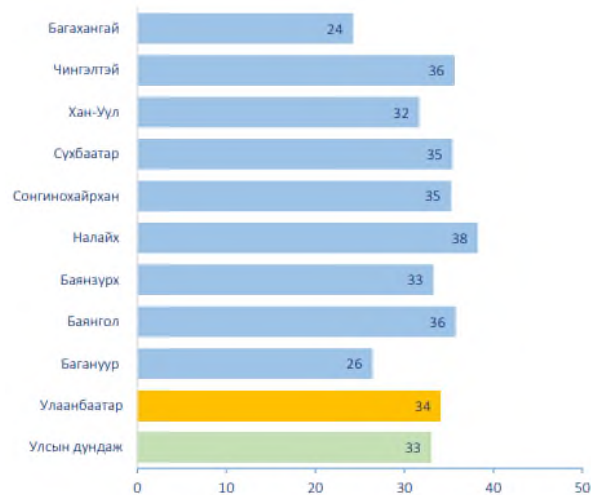
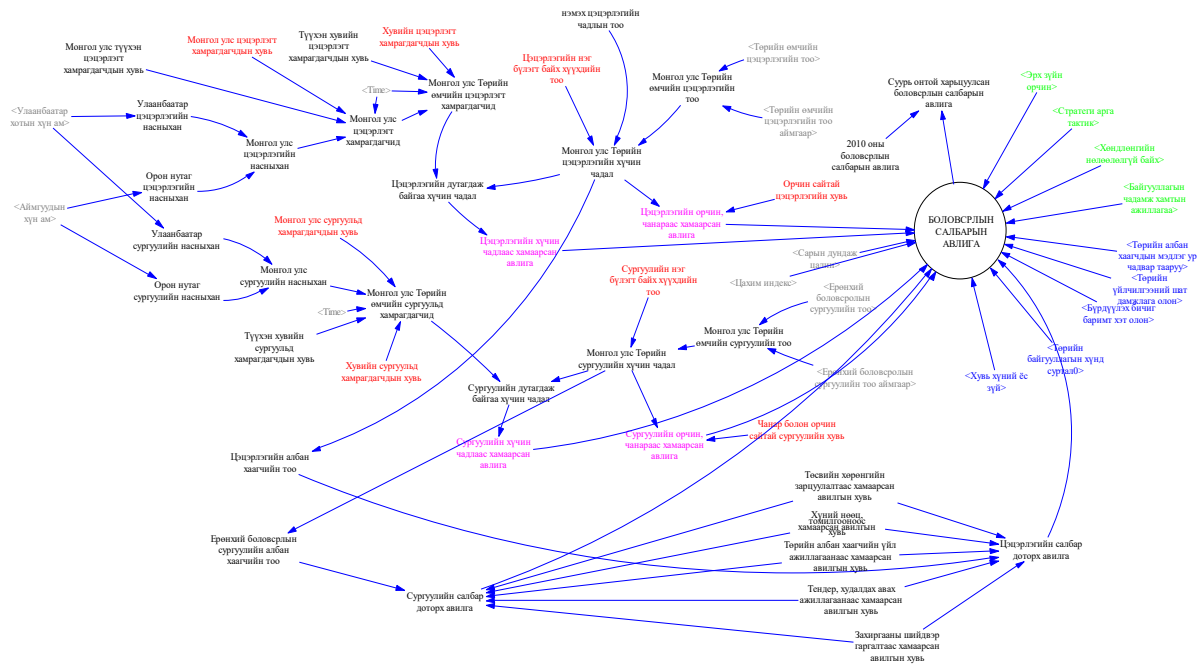

График 33 Цэцэрлэгийн 1 ангид сурдаг хүүхдийн тоо

Боловсролын авлигын системийн динамик загварын харагдах байдал

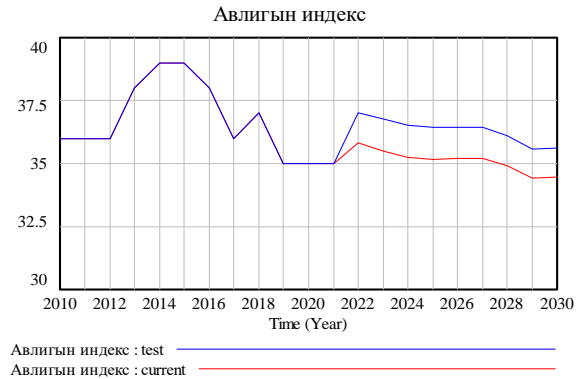
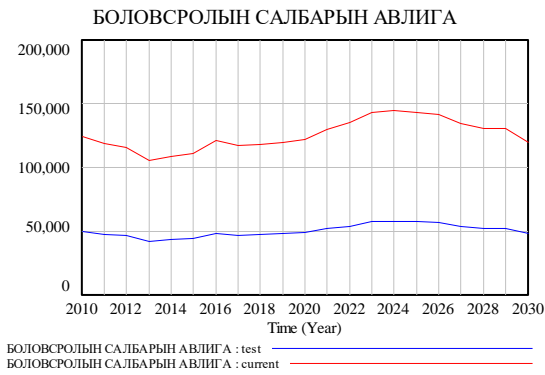

Зураг 14 Боловсролын салбарын авлигын сектор

График 34 Цэцэрлэгийн салбар доторх болон боловсролын салбарын авлига, загварын тооцооллоор

Боловсролын салбарын авлигыг бууруулахын тулд сургууль, цэцэрлэгийн хүртээмжийг нэмэгдүүлэх асуудал бол эн тэргүүнд авах арга хэмжээ юм. Дараагийн чухал алхам бол сургуулийн чанарыг дээшлүүлэх арга хэмжээг авах явдал юм. Улс сургуулиудын чанар, хөтөлбөр, анги дүүргэлт харилцан адилгүй байх тул, хотын төвийн эсвэл янз бүрийн

гүнзгийрүүлсэн сургалт, олон улсын хөтөлбөртэй сургуульд хүүхдээ сургах хэрэгцээ шаардлагын улмаас боловсролын салбарын авлигын ихээхэн хэсэг энд явагдаж байна. Дээрх 2 арга хэмжээг авч багш, ажилчдын цалинг дунджаар 1000 долларт хүргэж чадвал энэ салбар дахь авлигын тоо 80 гаруй хувиар буурч, Монгол Улсын авлигын төсөөллийн индекс 1-2 пунктээр нэмэгдэх боломжтой.

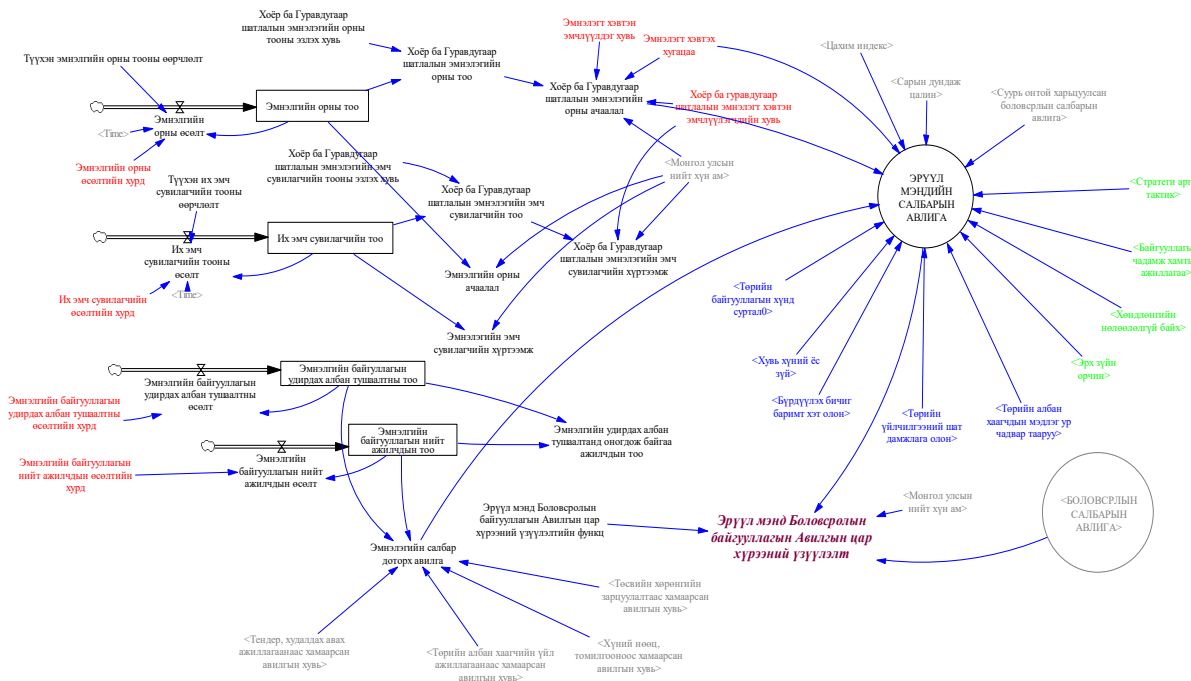
График 35 Боловсролын салбарын авлига ба авлигын индекс

Эрүүл мэндийн салбарын авлига

Энэ салбарын авлигын голлох шалтгаан бол чанар, хүртээмж бөгөөд эрүүл мэндийн байгууллагаар үйлчлүүлдэг хүний тоо нэмэгдсээр байгаа.

Эрүүл мэндийн үйлчилгээ авахдаа эмч, эмнэлгийн ажилтанд мөнгө, эд зүйлс өгөх явдал гардаг гэдэгтэй судалгаанд оролцогч иргэдийн 58 хувь, эмч эмнэлгийн ажилчдын 3 хувь нь тус тус санал нийлснээс үзэхэд эрүүл мэндийн салбарт албан бус төлбөр нь нэлээд өргөн тархсан бодит үзэгдэл мөн болохыг батлан харуулж буй хэрэг юм.

Эрүүл мэндийн салбарын авлигын системийн динамик загварын харагдах байдал

Зураг 15 Эрүүл мэндийн салбарын авлигын сектор

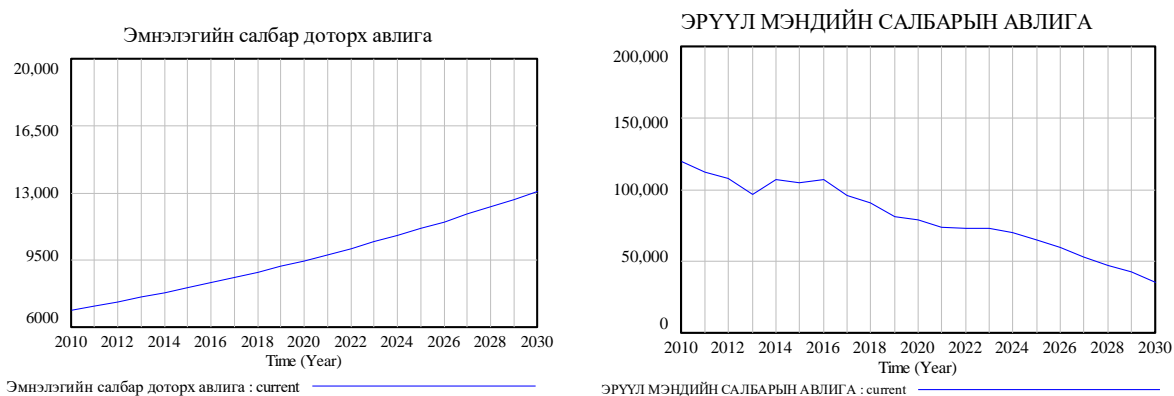

График 36 Эмнэлэгийн салбар доторх болон эрүүл мэндийн салбарын авлига, загварын тооцооллоор

Эрүүл мэндийн салбарын авлигыг бууруулахын тулд эмнэлэгийн үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэх асуудал бол эн тэргүүнд авах арга хэмжээ юм. Эмнэлэгийн үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэхийн тулд эмнэлэгийн орны тоог нэмэх, эмч, сувилагчийн тоог нэмэгдүүлэх нь ач холбогдол ихтэй байна. Үүнээс ялангуяа сувилагчийн тоог нэмэгдүүлэх шаардлага үүсээд байна. Олон улсын практик, туршлагаас үзэхэд 1 эмчид 3 сувилагч ноогдох нь зохимжтой гэж үздэг бөгөөд Монгол Улсын хувьд 1 эмчид 1.1 сувилагч ноогдож байна. Сувилагчийн тоог нэмэгдүүлэхийн тулд цалин хөлсийг нэмэгдүүлэх, ажлын ачааллыг бууруулах шаардлагатай.

Мөн ухаалаг цахим хэрэглээг үйлчилгээндээ хэрэглэж занших нь энэ салбарын авлигыг буурах нэг алхам юм.

Газрын албаны авлига

Газар нутгийн зориулалтаас хамааруулан газрын албаны авлигын хэмжээг гаргахыг зорьсон бөгөөд ирээдүйн хэтийн төлөвүүдийг гаргасан. Хүн амын тоо өсөхийн хэрээр суурьшлын газар нэмэгдэх төлөвтэй ба үүнийг дагаад авлигын тоо өсөх магадлалтай.

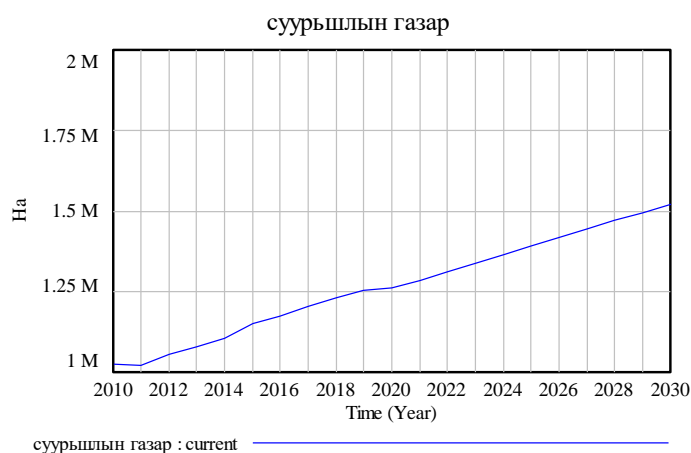
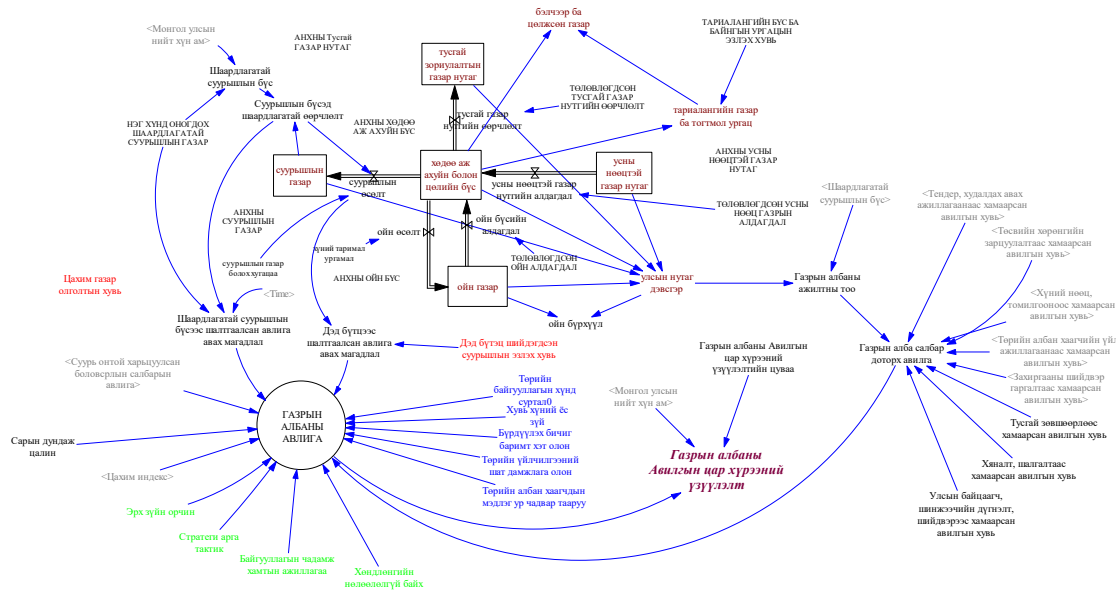

График 37 Суурьшлын газрын хэтийн төлөв, загварын тооцооллоор

Газрын албаны авлигын системийн динамик загварын харагдах байдал

Зураг 16 Газрын албаны авлигын сектор

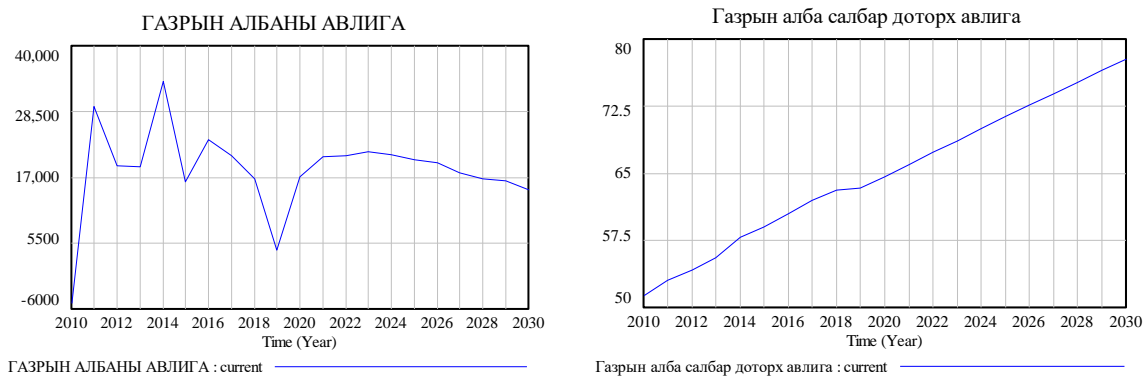

График 38 Газрын алба доторх болон газрын албаны авлига, загварын тооцооллоор

Шинээр дэд бүтцэд холбогдсон суурьшлын бүс бий болгох, газартай холбоотой үйлчилгээг цахимжуулах, алба хаагчдын цалинг нэмэгдүүлэх зэрэг нь газрын албаны авлигын цар хүрээг 70 гаруй хувиар бууруулах боломжийг бий болгоно.

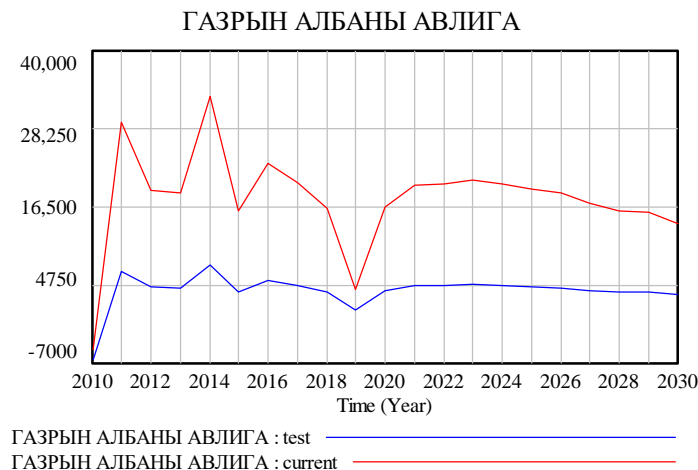

График 39 Газрын албаны авлига

Цагдаа, Шүүх, Прокурорын байгууллагын авлига

Энэ салбаруудын авлигын цар хүрээг бүртгэгдсэн гэмт хэргийн тоо, хянагдаж буй болон шүүхээр шийдвэрлэгдэж буй гэмт хэргийн тоотой холбож үзсэн бөгөөд ирээдүйн гэмт хэргийн төлөвийг тооцоолсон.

Мөн гэмт хэргийг шийдвэрлэж буй дундаж хугацаа, хэрэгсэхгүй болгож буй гэмт хэргийн тоо, анхан шатны байгууллагад буцааж буй гэмт хэргийн тоон энэ салбарын авлигын цар хүрээнд чухал ач холбогдолтой гэж үзсэн.

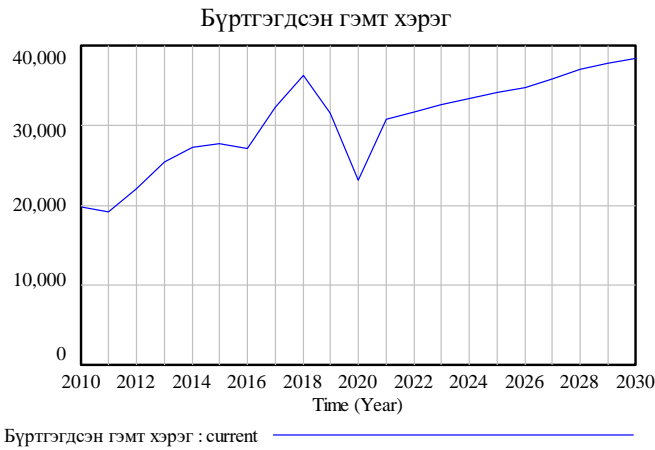
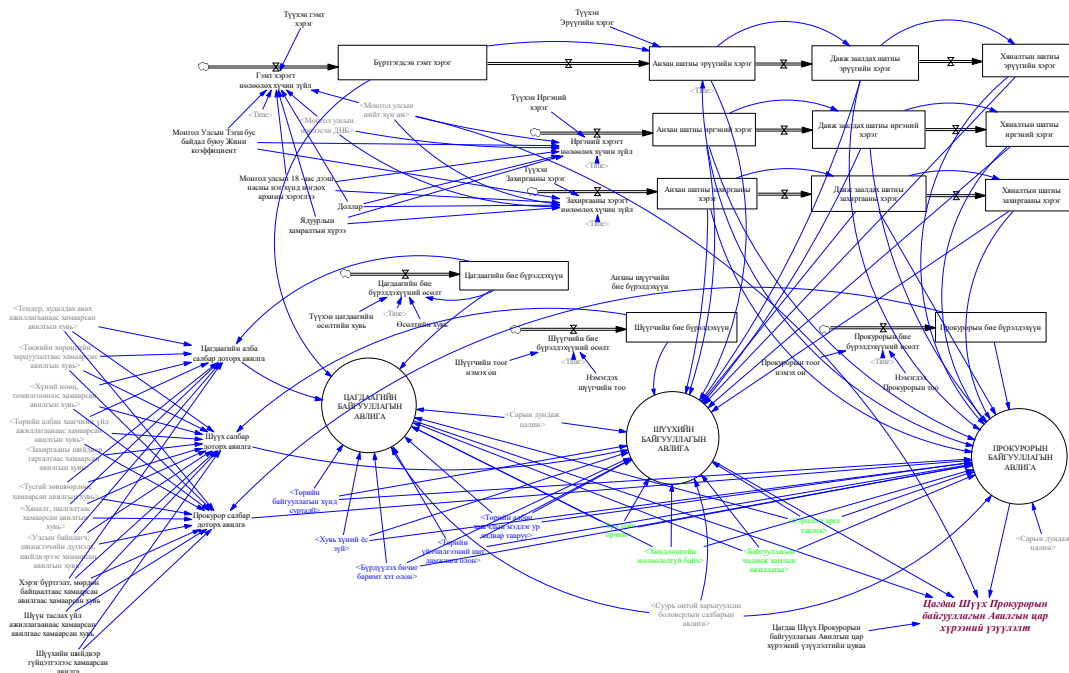

График 40 Бүртгэгдсэн гэмт хэргийн хэтийн төлөв, загварын тооцооллоор

Цагдаа, шүүх, прокурорын салбарын авлигын системийн динамик загварын харагдах байдал

Зураг 17 Цагдаа, шүүх, прокурорын салбарын авлигын сектор

График 41 Цагдаа, Шүүх, Прокурорын салбарын авлига, загварын тооцооллоор

Татвар, Гааль, Мэргэжлийн хяналтын байгууллагын авлига

Энэ салбаруудын авлигыг Монгол Улсын дотоодын нийт бүтээгдэхүүн өсөлт, аж ахуйн нэгжийн тоотой холбон авч үзлээ.

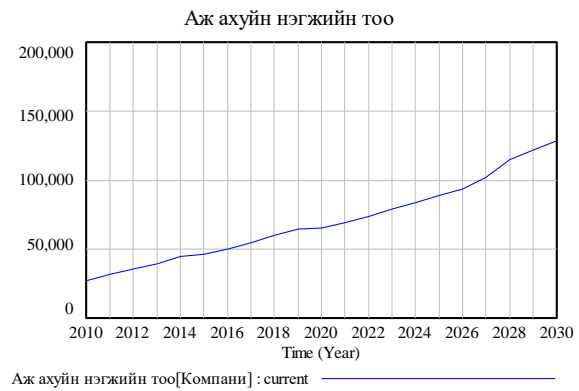

График 42 Монгол улсын ДНБ болон Аж ахуйн нэгжийн тоон хэтийн төлөв, загварын тооцооллоор

Татвар, Гааль, Мэргэжлийн хяналтын салбарын авлигын системийн динамик загварын харагдах байдал

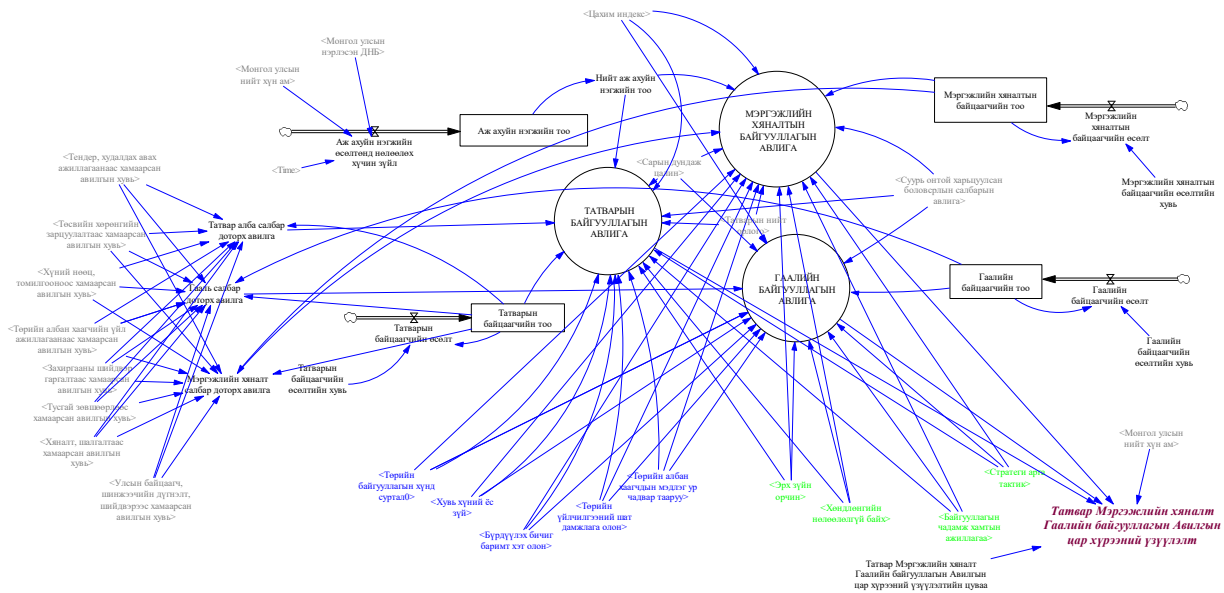

График 43 Татвар, Гааль, Мэргэжлийн хяналтын салбарын авлигын сектор

Татвар, Гааль, Мэргэжлийн хяналтын салбарын авлигын цар хүрээний асуудлыг Монгол Улсын ДНБ, аж ахуйн нэгж байгууллагын өсөлт, тусгай зөвшөөрлийн тоо, экспорт, импортын хэмжээ зэргээс хамааруулан тооцоолсон. Ил тод байдал буюу цахимжуулалт, шинэ техник технологийн хэрэглээг нэвтрүүлэх зэрэг нь шийдвэр гаргах түвшин дэх хүний оролцоог багасгаж, авлигын цар хүрээг бууруулахад чухал нөлөө үзүүлнэ.

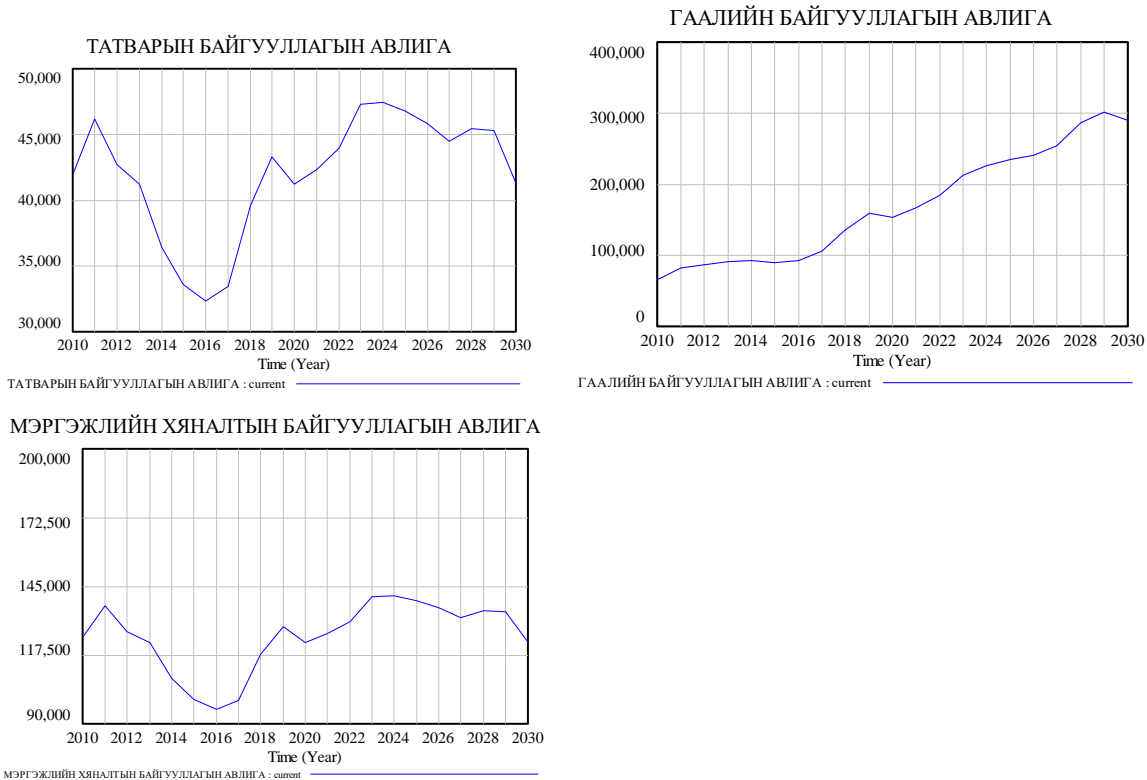

График 44 Татвар, гааль, мэргэжлийн хяналтын байгууллагын авлига, загварын тооцооллоор

Өнөөдөр Монгол Улсад 1600 гаруй тусгай зөвшөөрөл байна. Улсын хэмжээнд 2019 онд 1400 орчим тусгай зөвшөөрөл олгосон бол 2020 онд 1600 орчим болж өсжээ. Ийнхүү тусгай зөвшөөрлийн тоо өссөн нь төрийн байгууллагын холбогдох албан тушаалтнуудын халаасыг зузаалах, авлига, хээл хахуулийг цэцэглүүлэх үндэс болж байна. Учир нь 2020 онд Монголын үндэсний худалдаа аж үйлдвэрийн танхимаас аймаг, нийслэлийн 4075 аж ахуйн нэгжийн дунд явуулсан судалгаагаар “авлига хээл хахууль хүндрэлтэй байна” гэж нийт оролцогчдын 62 хувь нь хариулжээ.

Иймд тусгай зөвшөөрлийн тоог багасгах, зөвшөөрөл олгох үйл явцыг ил тод байлгах, цахимжуулах нь мэргэжлийн хяналт, гааль, татварын алба дахь авлигын цар хүрээг бууруулах нэг үндэс суурь юм.

ТАВ. АВЛИГЫН ГЭМТ ХЭРЭГ

Өргөдөл гомдол ба авлигын гэмт хэрэг

2020, 2021 онуудад нийт 3975 гомдол мэдээлэл ирсэн ба дараах салбарууд өргөдөл гомдол ихэнх хувийг эзэлсэн байна. Энэ дотроос Цагдаа, Прокурор, Шүүх, Нутгийн захиргааны болон нутгийн өөрөө удирдах, Боловсрол, Газрын алба, Эрүүл мэнд, Гааль, Татвар, Мэргэжлийн хяналт, Уул уурхай, Зам тээвэр, төмөр зам гомдлын 24 хувийг эзэлж байна.

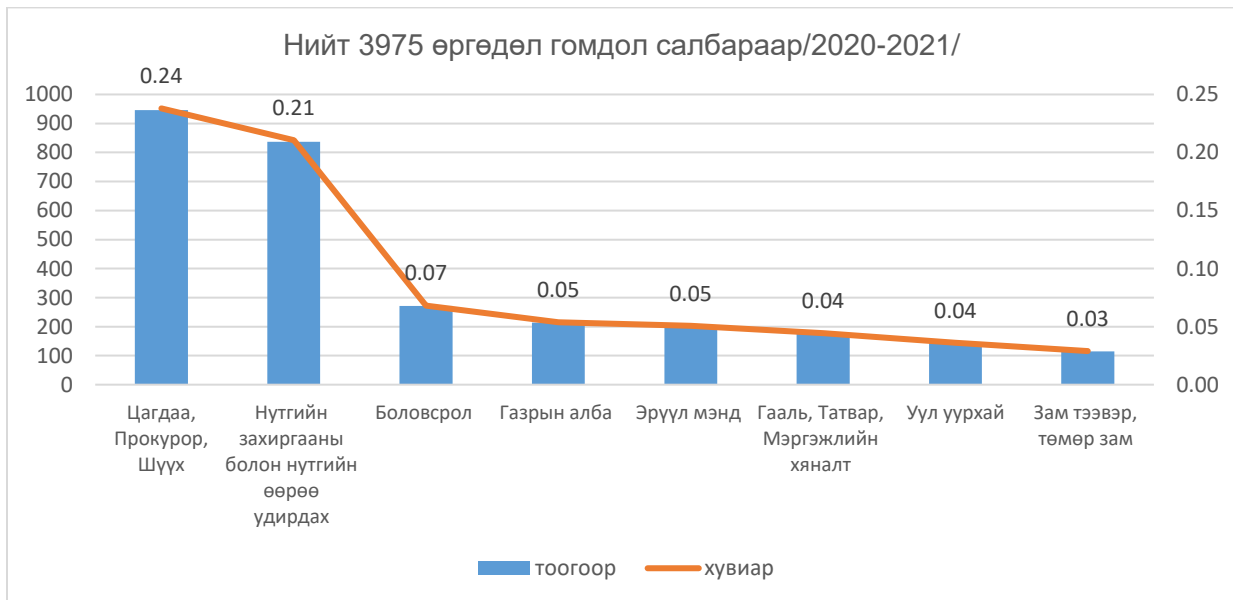

График 45 Өргөдөл гомдол салбараар

Өргөдөл гомдлыг чиглэлээр авч үзвэл хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт 16 хувийг эзэлж байна.

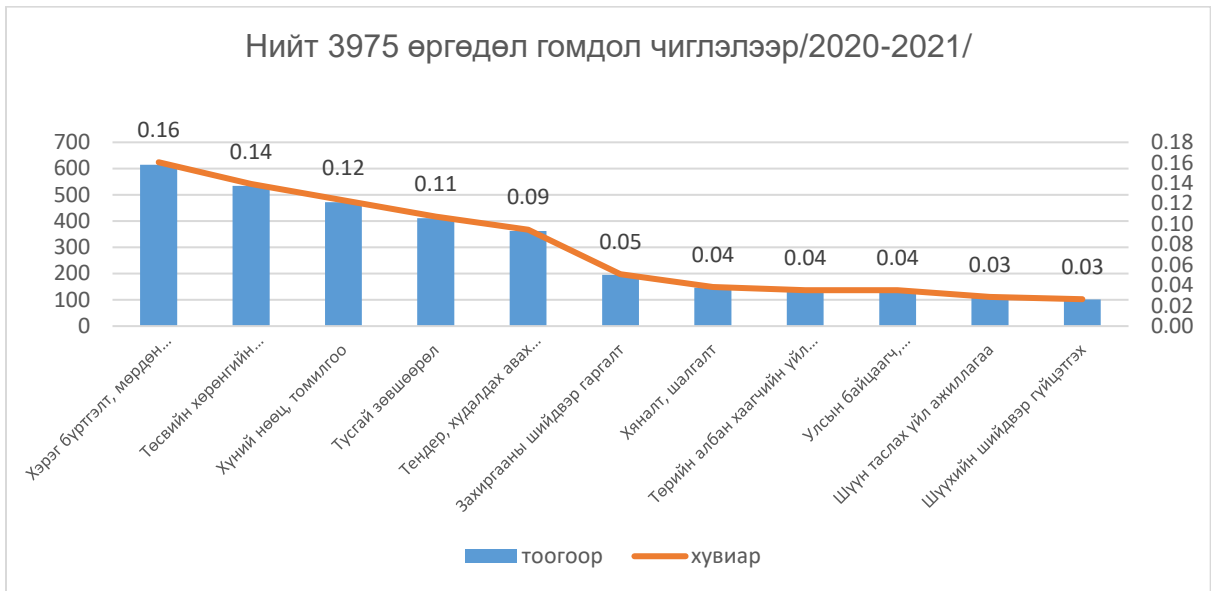

График 46 Өргөдөл гомдол чиглэлээр

Авлига, ашиг сонирхлын зөрчлийн шинжтэй өргөдөл, гомдлын 24 хувийг ашиг сонирхлын зөрчилтэй хууль бус томилгоо, шийдвэр, хууль бус үйлдэл гаргасан талаар иргэдээс ирсэн байна. Энэхүү хууль бус томилгооны цаад үндэс суурь нь улс төрийн намуудын төлөвшил, санхүүжилт, ил тод байдал, засгийн газрын тогтвортой байдал зэрэг үзүүлэлт юм.

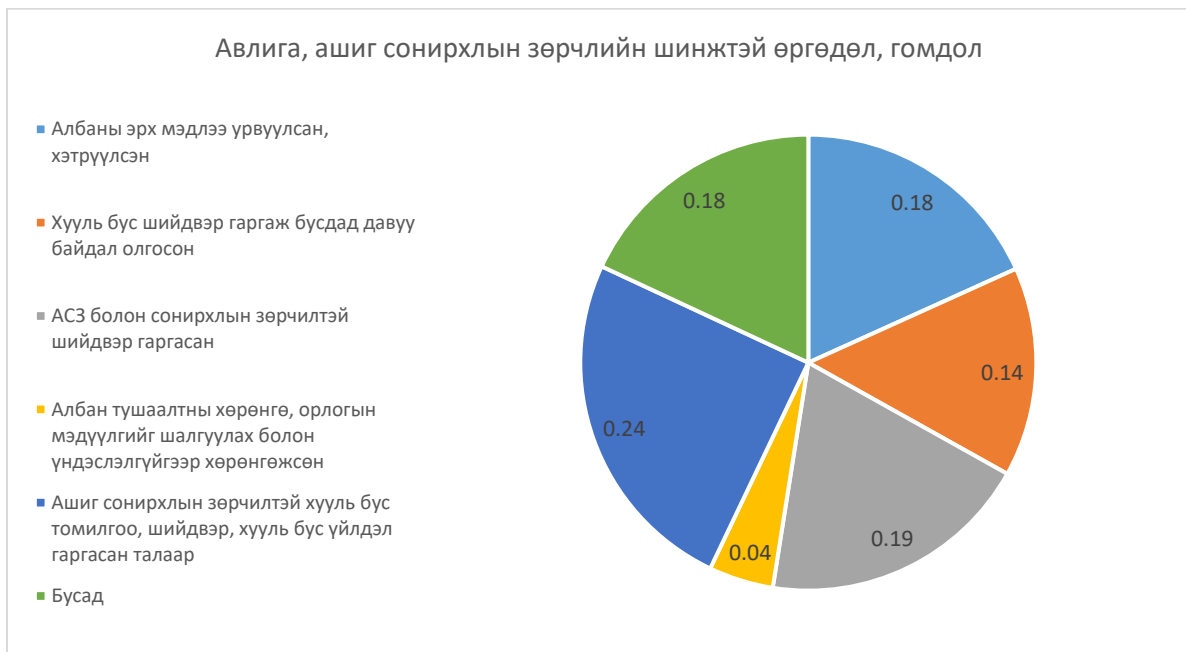

График 47 Авлига, ашиг сонирхлын зөрчлийн шинжтэй өргөдөл, гомдол

2007-2020 онуудад эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах 2945, хахууль авах 1105, хахууль өгөх 884 хэрэг гарсан ба энэ нь нийт авлигын хэргийн 61 хувийг эзэлж байна.

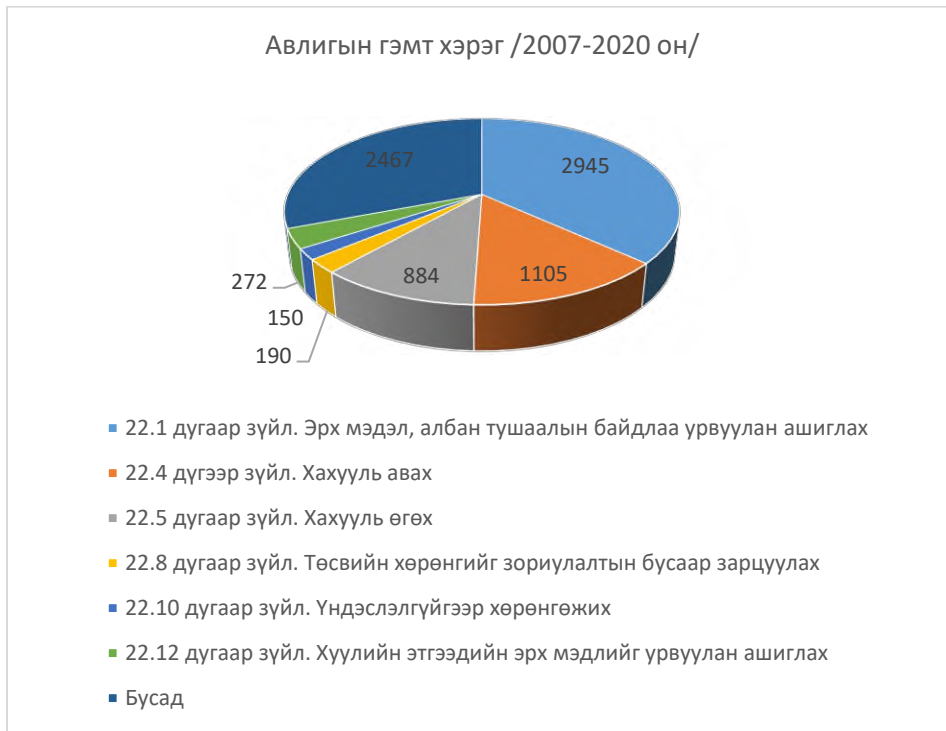
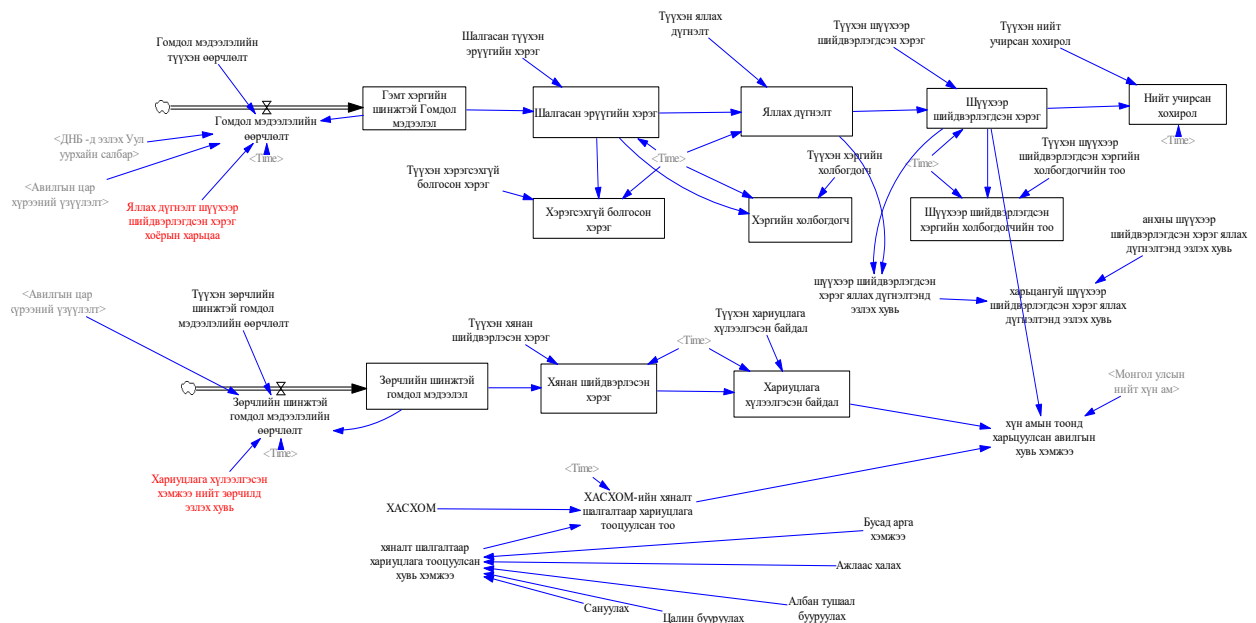

График 48 Авлигын гэмт хэрэг

2007-2020 онуудад Авлигын гэмт хэргээс шалтгаалан 25.39 их наяд төгрөгийн хохирол учирсан бөгөөд сүүлийн хоёр жилд хохирлын хэмжээ 128 дахин нэмэгдсэн байна.

Зураг 18 Гомдол мэдээлэл болон авлигын гэмт хэргийн нөөц ба урсгалын диаграм

Монгол Улсын хэмжээнд АТГ-ын шалгасан авлигын гэмт хэрэг 2010 онд 132, 2020 онд 1311 байсан байна. Энэхүү өсөлтийн явц өөрчлөгдөхгүй бол 2030 онд 2450 хүрэх төлөвтэй байна.

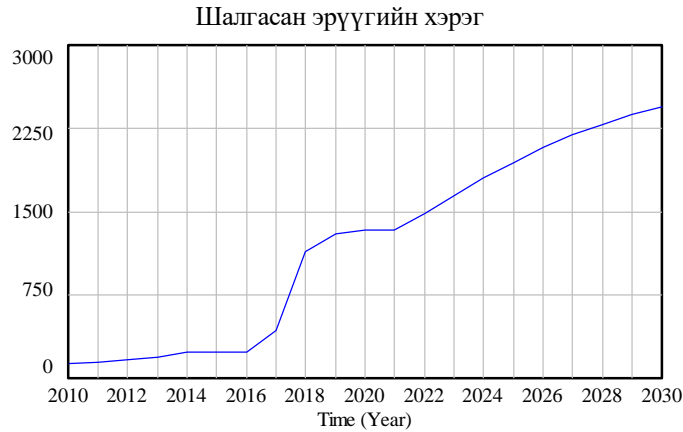

График 49 Шалгасан эрүүгийн хэрэг

Яллах дүгнэлт бичигдсэн хэргүүдийн 41 хувь нь шүүхээр шийдвэрлэгдсэн хэрэг болж байгаа нь цаашид авлигын хэрэг буурахгүй өсөн нэмэгдэх гол шалтгаан гэж үзэж байна. Энэ нь дараах хоёр динамикуудаас харагдаж байна.

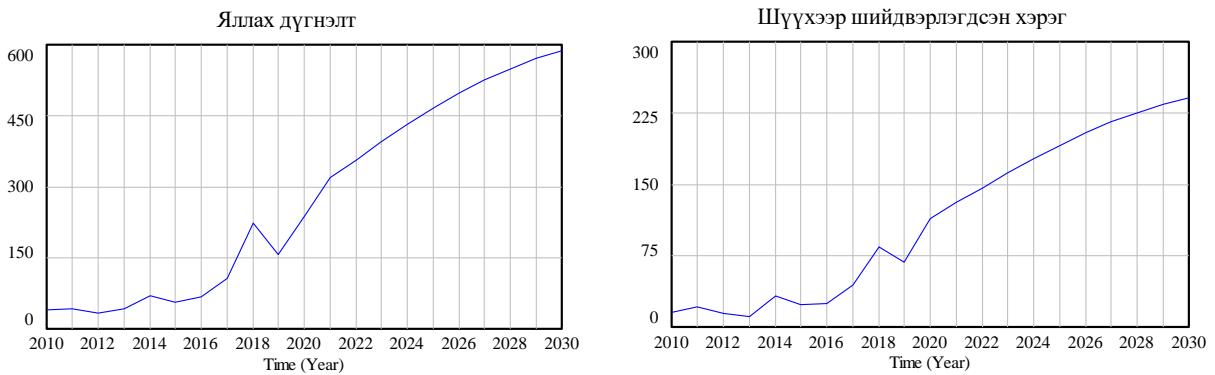

График 50 Яллах дүгнэлт ба шүүхээр шийдвэрлэгдсэн хэрэг

Гэмт хэргийн тоо ихсэх тусам хэрэгт холбогдогчийн тоо нэмэгдэж 2030 онд 600, хохирлын хэмжээ 17.49 их наяд төгрөгт хүрэх төлөвтэй байна.

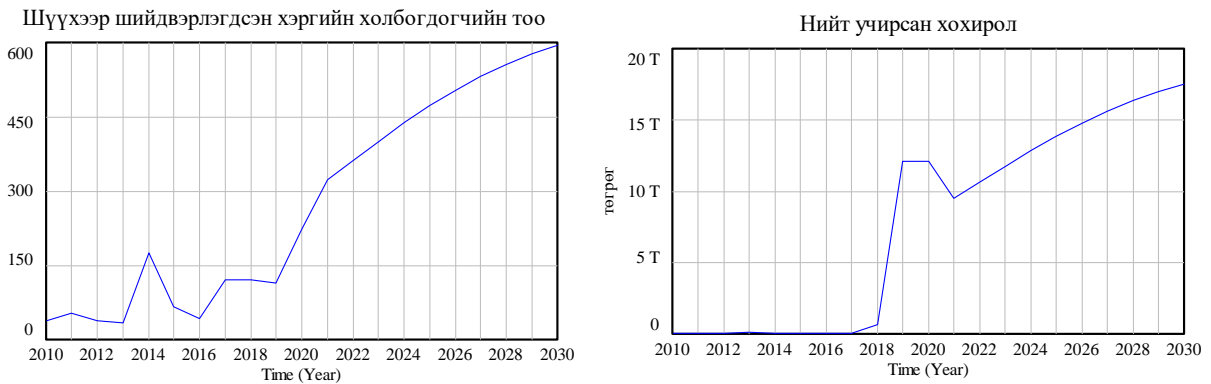

График 51 Шүүхээр шийдвэрлэгдсэн авлигын гэмт хэргийн холбогдогчийн тоо ба нийт учирсан хохирол

Авлигын гэмт хэрэгт олон хүчин зүйл нөлөөлдөг боловч авлигын хэрэгт ял шийтгэл өгөхгүй эсвэл маш бага шийтгэл оногдуулж байгаа нь энэ төрлийн хэрэг буурахгүй улам нэмэгдсээр байх нөхцөлийг бүрдүүлж байна. Иймд яллах дүгнэлт хийгдсэн гэмт хэрэг болон шүүхээр

шийдвэрлэгдсэн гэмт хэрэг хоёрын харьцааг 70 хувьд хүргэж чадвал шалгасан эрүүгийн хэрэг 19 хувь буюу 450 хэргээр буурах боломжтой.

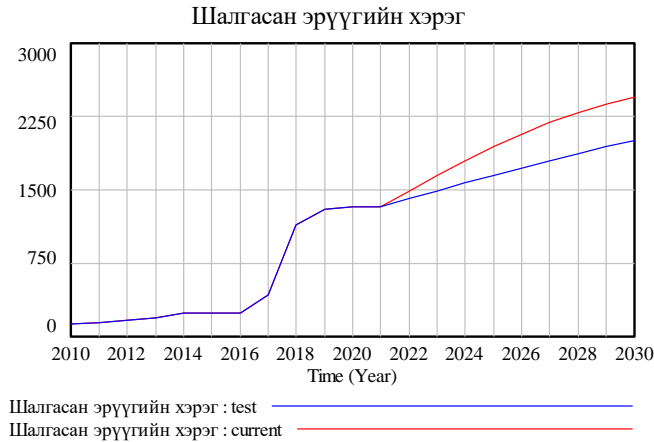

График 52 Шалгасан эрүүгийн хэргийн тоо

Үүнийг дагаад эдийн засгийн хохирол 3.1 их наяд төгрөг болж буурах бололцоотой.

График 53 Нийт учирсан хохирол

Авлигын гэмт хэргийг илрүүлэн шалгахад ард иргэдийн дунд авлигын цар хүрээ маш өргөн хүрээнд тархсан мэт төсөөлөл үүсч, Монгол Улсын авлигын төсөөллийн индекс богино хугацаанд өсөхгүй, зарим тохиолдолд буурах ч боломжтой юм. Үүнийг иргэдийн авлигын талаарх төсөөлөл хувьсагчаар илэрхийлсэн.

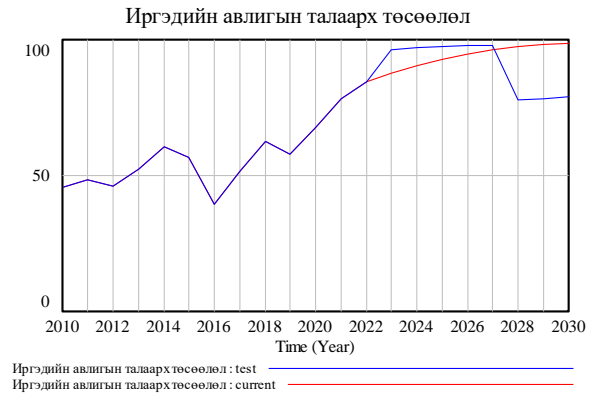

График 54 Иргэдийн авлигын талаарх төсөөлөл хувьсагч

ЗУРГАА. АВЛИГЫН ТӨСӨӨЛЛИЙН ИНДЕКС

“Транспэрэнси Интернэшнл” олон улсын төрийн бус байгууллагаас жил болгон боловсруулдаг улс орны төрийн албан дахь авлигын талаарх шинжээч, бизнес эрхлэгчдийн төсөөлөлд үндэслэн Авлигын төсөөллийн индексийн 2021 оны дүнг гаргасан байна.

Үнэлгээгээр нийт 180 улс орны авлигын төсөөллийн индексийг боловсруулснаас 56 улс орон 50-иас дээш оноо авчээ. Индексийн дүнгээр Монгол Улс 2021 онд 35 оноо авч 180 улс орноос 110 дугаар байрт эрэмбэлэгдэж, 1 байраар урагшилжээ.

Монгол Улсын авлигатай хийх тэмцэл 2015 онд хамгийн дээд буюу 39 оноо авч байсан боло түүнээс хойш буурсаар сүүлийн гурван жил 35 оноотой байна.

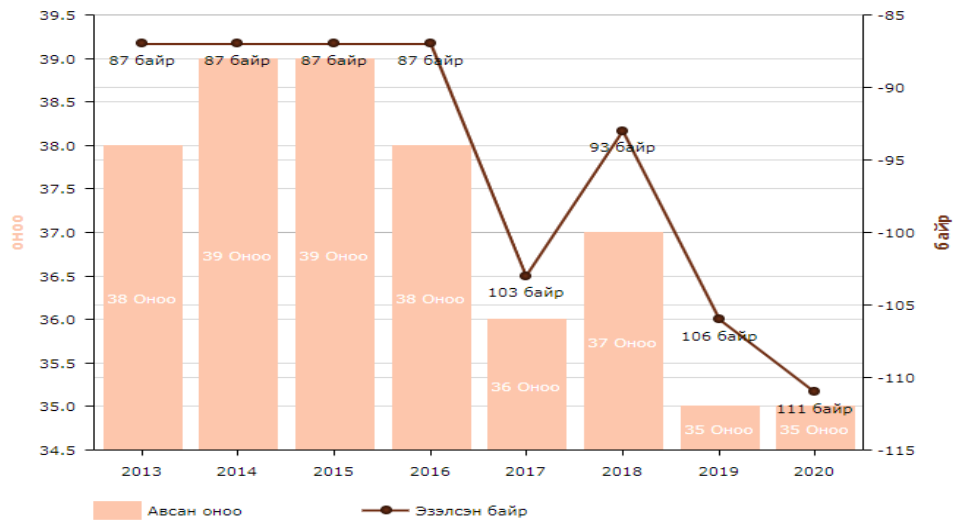

График 55 Монгол Улсын авлигын индекс ба эзэлж буй байр /2013-2020 он/

Монгол Улсын индексийг тооцоход нийт 8 эх сурвалжийг ашигладаг бөгөөд Дэлхийн эдийн засгийн форумын Үзэл бодлын судалгаа болон Дэлхийн эрх зүйн төслийн Хууль дээдлэх ёсны индекс тус тус өссөн байна.

“Транспэрэнси Интернэйшнл” төрийн бус байгууллагаас дэлхийн улс орнуудад хандаж “албан тушаалтанд хариуцлага тооцох эрх мэдлийг хангах”, “Албан тушаалтныг хянах эрх бүхий байгууллагын бүрэн эрхийг сэргээх”, “Үндэстэн дамнасан авлигын үйлдэлтэй тэмцэх”, “Төсвийн хөрөнгийн зарцуулалтын талаарх мэдээллийн ил тод байдлыг хангах” зэрэг 4 төрлийн зөвлөмжийг өгч байна.

Монгол Улсын үнэлгээнд ашигласан эх сурвалж, оноор

Д/д	Байгууллага-судалгаа	2018	2019	2020	2021	20 – 21 Өөрчлөлт
1	Дэлхийн эдийн засгийн форум - Үзэл бодлын судалгаа 2020	31	28	28	34	6↑
2	Дэлхийн эрх зүйн төсөл- Хууль дээдлэх ёсны индекс 2020	36	36	33	35	2↑
3	Ардчиллын олон талт байдлын төсөл /V-Dem/ 2021	33	31	34	34	→
4	"Бертелсман" сан - Шилжилтийн индекс 2022	41	37	37	37	→
5	Эдийн засгийн мэдээллийн нэгж - Улс орнуудын эрсдэлийн үнэлгээ 2021	37	37	37	37	→
6	"Глобал инсайт" байгууллага - Улс орнуудын эрсдэлийн түвшин 2020	47	47	35	35	→
7	"Ай Эм Ди"-Дэлхийн өрсөлдөх чадварын <u>эмхтгэл</u> Үзэл бодлын судалгаа 2021	30	28	32	29	3↓
8	"Пи Ар Эс" групп - Эрсдэлийн үнэлгээ 2021	32	35	41	37	4↓
9	Дэлхийн банк - Улс орны бодлого, <u>институцийн</u> үнэлгээ 2020	43	35	35	-	-
Дундаж оноо		36	37	35	35	→

Бид Монгол Улсын авлигын төсөөллийн индексийг системийн динамик загварт тооцоохдоо Монгол Улсын авлигын цар хүрээний үзүүлэлт болон Авлигын талаарх иргэдийн төсөөлөл гэсэн 2 үзүүлэлтээс хамааруулан тооцоолсон.

Авлигын төсөөллийн индекс бол мэргэжилтнүүдийн үнэлгээ болон ард иргэдийн санал асуулгын дүнгээр тодорхойлогддог төрийн байгууллагын авлигын түвшингээр нь улс орнуудыг эрэмбэлдэг индекс юм. Өөрөөр хэлбэл авлигын индексийг гаргадаг нэгдсэн арга аргачлал бүхий бие даасан томъёо, тодорхойлолт байхгүй гэсэн үг. Харин АНУ, ХБНГУ, Их Британи, Швейцар, Хонконгод байрлан үйл ажиллагаа явуулдаг 13 байгууллагын судалгаа, үнэлгээний зарим буюу авлига, түүнд холбогдох хэсгийн үзүүлэлтийг сонгон авч тодорхой аргачлалын дагуу дэлхийн 180 улс орныг 0-100 оноогоор үнэлдэг индекс юм. Индексийн 0 оноо нь хамгийн өндөр авлигатай, 100 оноо нь цэвэр гэсэн утгатай.

График 56 Монгол Улсын авлигын төсөөллийн индекс, ирээдүйн чиг хандлага

Авлигын төсөөллийн индекс нь манай улсын авлигын түвшинд өгч буй олон улсын байгууллагын үнэлгээ тул бид авлигын эсрэг төрийн бодлого, үйл ажиллагаандаа үндэслэл болгон ашиглах ёстой юм.

Мэргэжлийн хүмүүс, судлаач эрдэмтдийн зүгээс авлигатай өргөн хүрээнд тэмцэж, авлигын гэмт хэргийг сайн илрүүлэн шалгах бүрт өөрөөр хэлбэл Авлигатай тэмцэх газрын үйл ажиллагаа сайжрах тусам иргэдийн дунд авлигын асуудал хэт хавтгайрсан мэт санагдаж, санал асуулгаар тодруулж буй Авлигын төсөөллийн индекс буурч гарах /богино хугацаандаа/ эрсдэл байна гэж санал ирүүлснийг хүлээн авч загвартаа тусган өгсөн. Гэхдээ нарийвчласан судалгаа хийж, тоон үр дүнг тулган шалгах шаардлага байгааг тэмдэглэе.

Жишээ нь: Авлигатай тэмцэх газраас мөрдөн байцаалт явуулж яллах дүгнэлт бичигдсэн гэмт хэргүүдийн дундажаар 41 хувь нь шүүхээр шийдвэрлэгддэг байна. Энэ хувийг бид 70 хувьд хүргэж чадвал иргэдийн авлигын талаарх төсөөлөл эхний 3-4 жил өсч, үүнийг дагаж Монгол Улсын авлигын төсөөллийн индекс богино хугацаанд буурах эрсдэлтэй боловч тодорхой хугацааны дараа өсөх боломж байна. Иймд авлигын гэмт хэргийг хүчингүй болгох, гэмт хэргийг шүүх болон прокурорын шатнаас мөрдөн байцаалтанд буцаах, гэмт хэргийг мөрдөн шалгах хугацааг удаашруулах зэрэг нь авлигын индекс буурах гол шалтгаануудын нэг гэж үзэж болохоор байна.

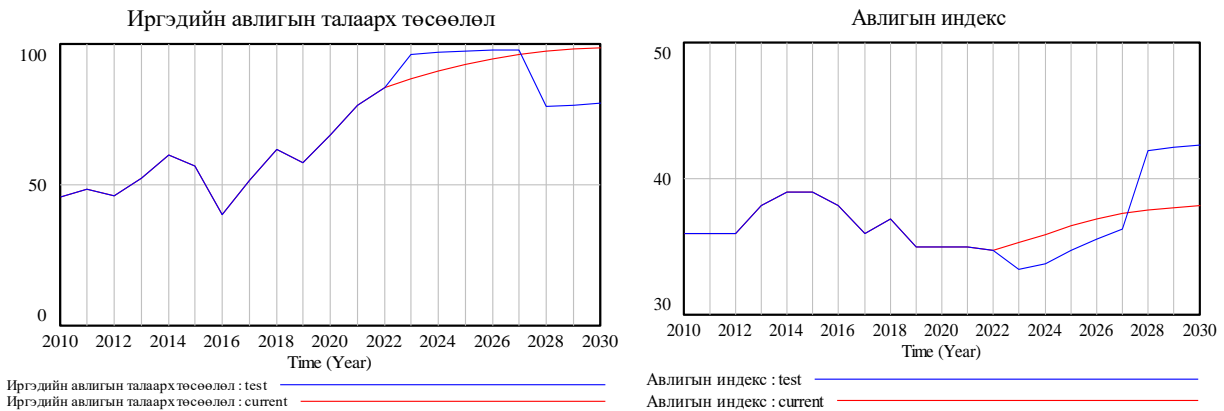

График 57 Иргэдийн авлигын талаарх төсөөлөл, Монгол Улсын авлигын индекс

ДОЛОО. ҮР ДҮН, ТУРШИЛТ СИМУЛЯЦИЙН ХЭСЭГ

Бид загварт оруулсан хувьсагч параметруудийг өөрчилж авлигын индекс хэрхэн нөлөөлж байгааг туршиж үзлээ.

Туршилт 1

Зураг 19 Төрийн үйлчилгээг цахимжуулах симуляци

График 58 Авлигын индекс

Туршилт 2

Зураг 20 Сарын дундаж цалингын симуляци

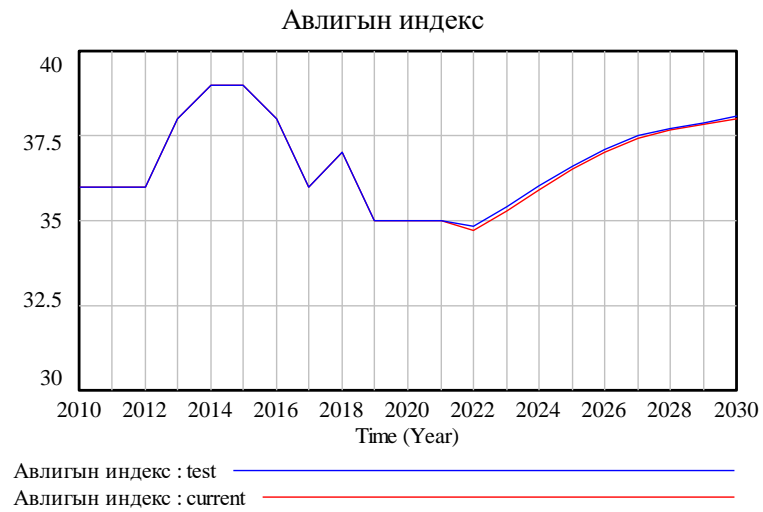
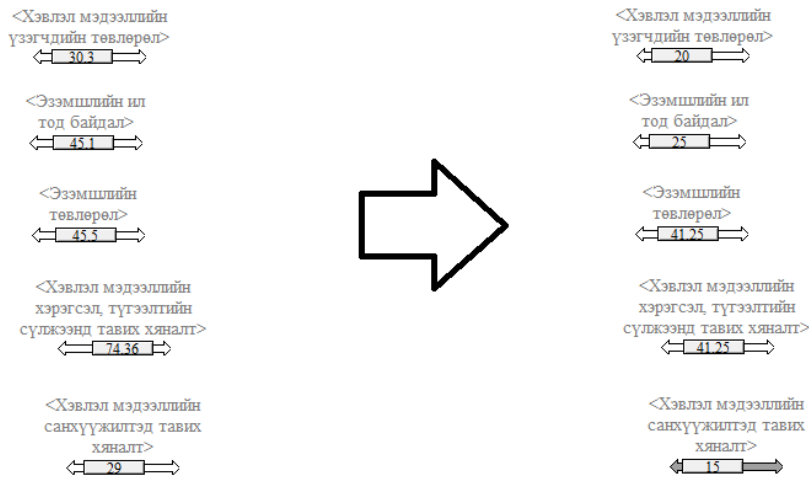

График 59 Авлигын индекс

Туршилт 3

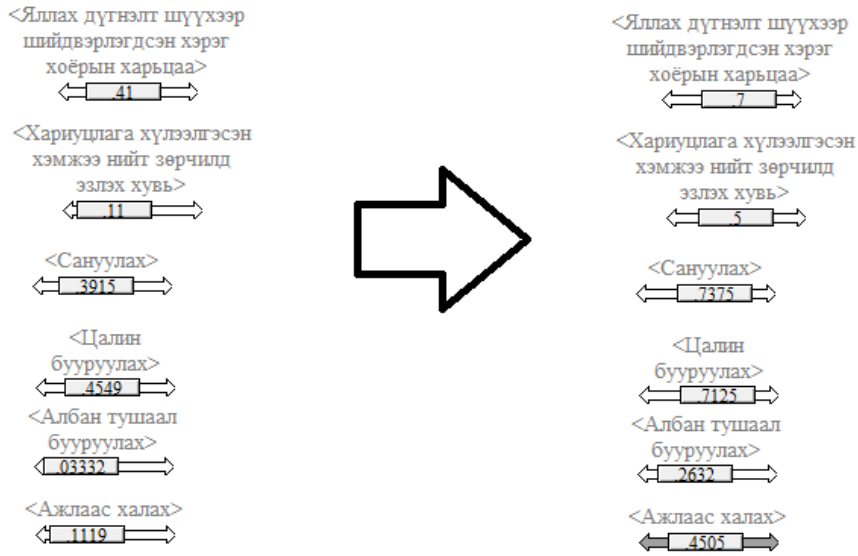

Зураг 21 Туршилт симуляциуд

График 60 Авлигын индекс

Туршилт 4

Зураг 22 Туршилт симуляциуд

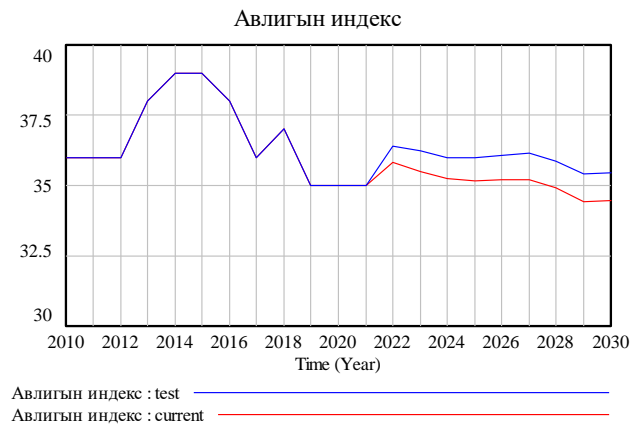
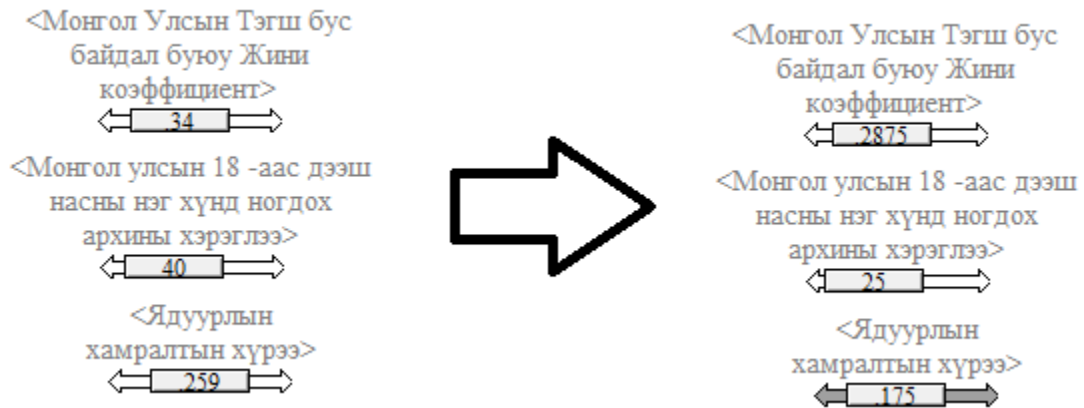

График 61 Авлигын индекс

Туршилт 5

Зураг 23 Туршилт симуляциуд

Авлигын индекс

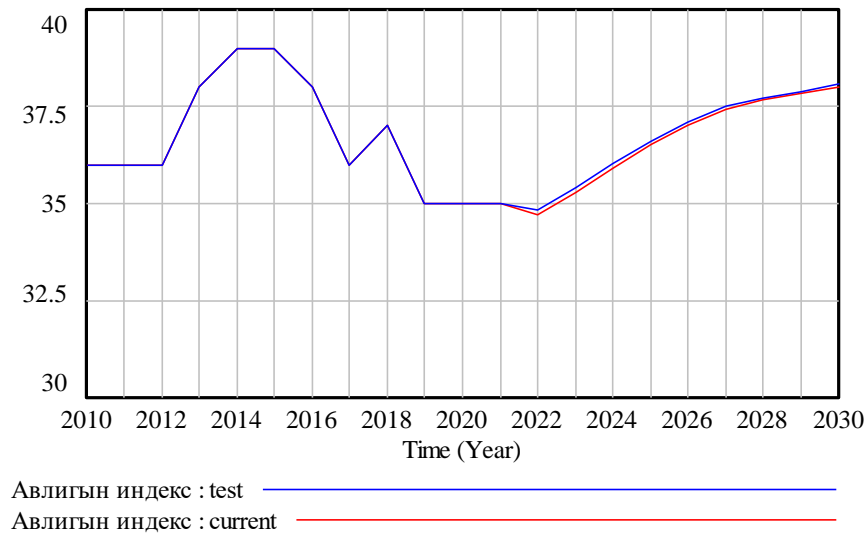
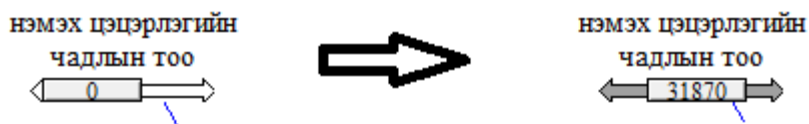

График 62 Авлигын индекс

Туршилт 6

Зураг 24 Цэцэрлэгийн симуляци

График 63 Цэцэрлэгийн хүчин чадлаас хамаарсан авлига

Туршилт 7

Зураг 25 Сургуулийн чанар орчинг сайжруулах симуляци

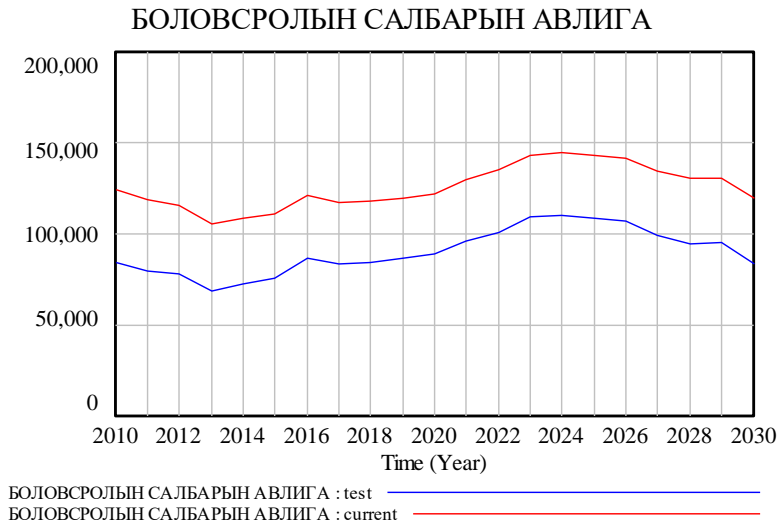
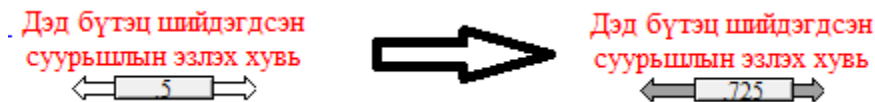

График 64 Боловсролын салбарын авлига

Туршилт 8

Зураг 26 Дэд бүтэц шийдэгдсэн суурьшлын хувь

Газрын албаны Авлигын цар хүрээний үзүүлэлт

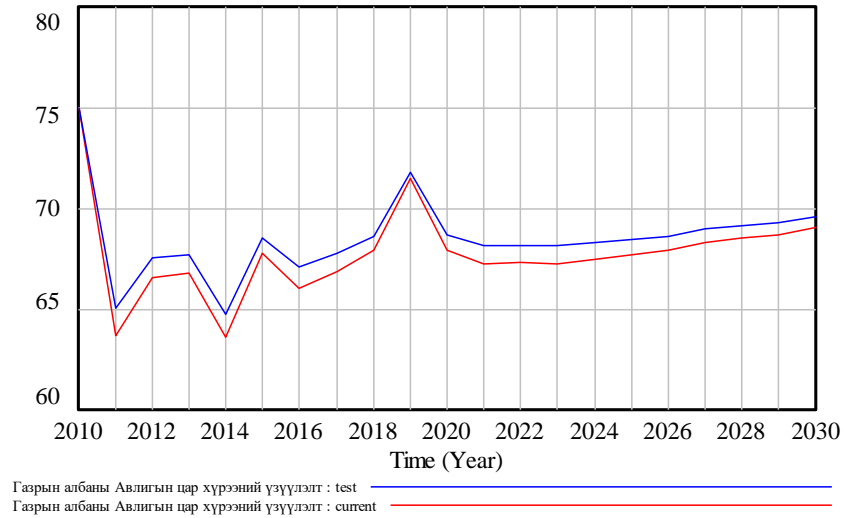

График 65 Газрын албаны авлигын цар хүрээ

Туршилт 9

Зураг 27 Долларын хани

ЦАГДААГИЙН БАЙГУУЛЛАГЫН АВЛИГА

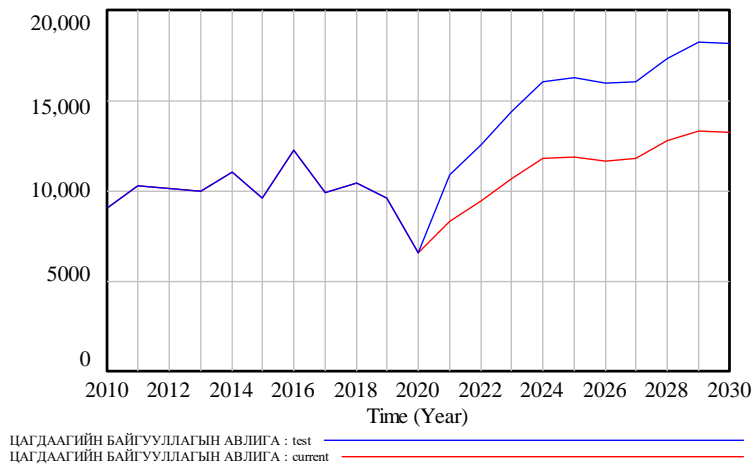
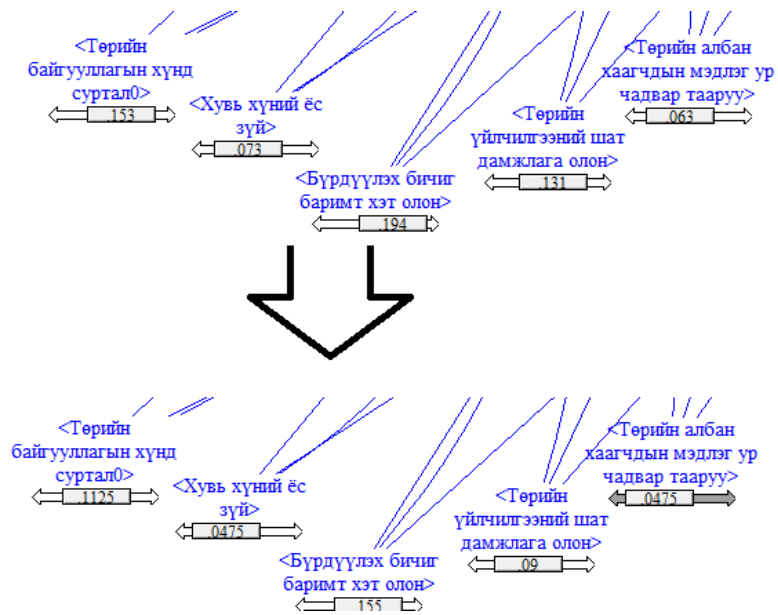

График 66 Цагдаагийн байгууллагын авлига

Туршилт 10

Зураг 28 Төрийн байгууллагын ёс зүйн симуляци

ТАТВАРЫН БАЙГУУЛЛАГЫН АВЛИГА

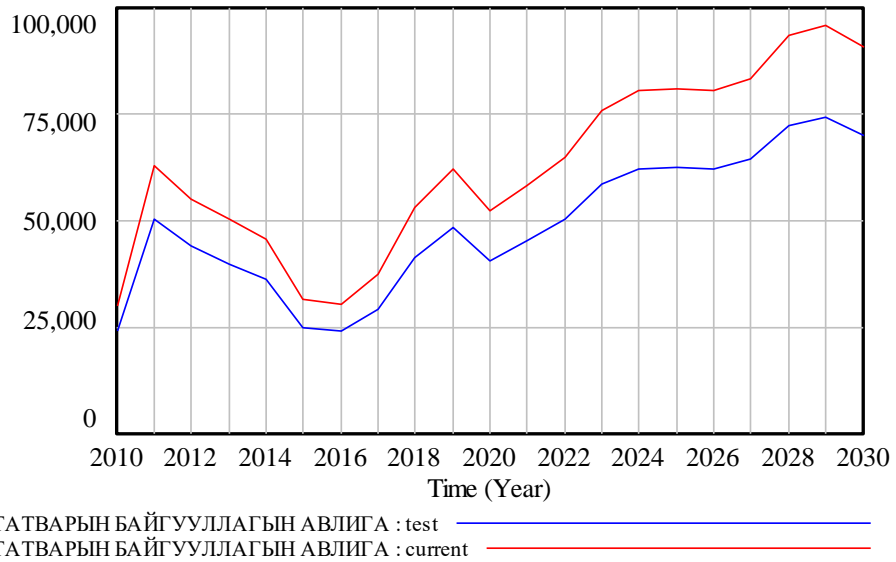

График 67 Татварын байгууллагын авлига

ДҮГНЭЛТ

Монгол Улс дахь авлигын цар хүрээний асуудал, түүний шалтгаан нөхцөлийг илрүүлсэн судалгаа, шинжилгээг сүүлийн үед тодорхой хэмжээгээр хийж, оношилж байна гэвч хийж хэрэгжүүлэх ажлын явцад алдаа дутагдал их байгаа тул үр дүн муу, авлигын төсөөллийн индекс өсөхгүй харин ч авлигын арга хэлбэр улам нарийсч, бүх шатанд хавтгайрах шинж ажиглагдаж байна.

Системийн динамик загварын үнэн зөв ажиллах магадлал нэмэгдэх гол хүчин зүйл нь тухайн учир шалтгаан, хувьсагч, параметр бүрийн талаах суурь судалгааны тайлан материал хэрэгтэй байдаг. Гэвч Монгол Улсын хувьд авлигын гэмт хэрэг маш нууц далд явагддаг, харьцангуй сүүлд Авлигатай тэмцэх газар байгуулагдсан, судалгаа шинжилгээний ажлын нөөц боломж хязгаарлагдмал, энэ чиглэлийн судалгаа хийдэг эрдэмтэн судлаачид цөөн зэргээс хамааран судалгааны материал туйлын хомс байсан тул энэхүү эхлэл загварыг улам боловсронгуй болгох шаардлагатай болохыг тэмдэглэе.

Бидний гаргасан санал, дүгнэлт нь зөвхөн өөрсдийн уншиж, судалсан судалгаанууд дээр үндэслэсэн бөгөөд өөр санал дүгнэлт байхыг үгүйсгэх аргагүй юм.

Системийн динамик загварыг боловсруулснаар

- Монгол Улс дахь авлигын нарийн төвөгтэй асуудлын суурь шалтгаанаар илрүүлэх, ойлгох, энэ талаар хийгдсэн судалгаа шинжилгээний үр дүнг нэгтгэх, хоорондын уялдаа холбоог тогтоох

- Нууц, далд үйлдэгдэж буй авлигын боломжуудыг хаах, бууруулах, Монгол Улс дахь авлигын цар хүрээг баримжаалах,

- Монгол Улсын авлигын цар хүрээний Компьютерын загварчлалыг хөгжүүлэх, шинжлэх ухааны үндэслэлтэй тооцоолох анхны үндэс суурь болох

- Монгол Улс дахь Авлигын тогтолцооны ерөнхий дүр зураг, цар хүрээ, авлигын тохиолдлын тоо, авлигатай тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр санал болгож буй арга хэмжээний үр дүнг урьдчилан тооцоолох, үнэлж, дүгнэх боломжуудыг олгох зэрэг ач холбогдолтой.

Системийн динамик загвар болон судалгааны ажлуудынхаа үр дүнд тулгуурлан дараах арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлэх нь авлигатай тэмцэхэд, авлигаас урьдчилан сэргийлэхэд чухал үр нөлөөтэй гэж үзэж байна.

- Хүүхэд, залуучуудын боловсрол, мэдлэгийг тэгш хүртээмжтэй сайжруулах, ялангуяа төрийн бодлого боловсролын чанарыг нэмэгдүүлэхэд анхаарч чиглэх хэрэгтэй байна.

- Хүүхэд, залуучуудад хувь хүний үнэт зүйл, ёс суртахууныг багаас нь эхлэн системтэй суулгах, ойлгуулах.

- Шийдвэр гаргах түвшинд иргэдийн оролцоог хангах, цахим хэрэглээг нэвтрүүлэх, цахим мэдлэг чадварыг сайжруулах, мэдээллийн нээлттэй, ил тод байдлыг хангах.

- Хуулийн хэрэгжилтийг хянах системийг бий болгох.

- Сонгуулийн тогтолцоог илүү боловсронгуй болгох.

- Шүүх эрх мэдлийг бэхжүүлэх, хууль эрх зүйн орчинг сайжруулах.
- Авлигын гэмт хэргийг шүүх болон прокурорын шатнаас мөрдөн байцаалтанд дахин буцаах, гэмт хэргийг мөрдөн шалгаж буй хугацаанд болон шүүхийн шатанд зориуд удаашруулах зэргийг болиулах.
- Улс төрийн болон засаг захиргааны тогтолцооны шинэчлэлийг хийх.
- Газар олголт, мэргэжлийн хяналт, татвар, гаалийн байгууллагуудын зөвшөөрөл, хяналт шалгалт дахь хүний оролцоог багасгах, шинэ техник, технологи ашиглах, тогтолцооны шинэчлэл хийх.
- Улс төрийн намуудыг төлөвшүүлэх, намуудын засаглал, ардчилалыг бэхжүүлэх, санхүүжилтийг ил тод байлгах.
- Засгийн газар, орон нутгийн өөрөө удирдах байгууллагуудын ажиллах тогтвортой байдлыг хангах.
- Албан тушаалтан болон гэр бүлийн гишүүдийн орлого зарлагыг хянах, ялангуяа зарлагыг Е баримт дээр үндэслэн хянах.

Дээрх арга хэмжээнүүдийн үр дүнд авлигын төсөөллийн индекс буурах, тогтвортой байх үзэгдэл 3-4 жил ажиглагдах боловч урт хугацаандаа Монгол Улсын авлигын цар хүрээ багасч, авлигын индекс өсөх боломжтой байна.

Монгол Улс дахь авлигын цар хүрээ, авлигын төсөөллийн индексийн талаар бидний хийсэн 2021-2030 оны төсөөлөл нь өмнөх он жилүүдийн бодит гүйцэтгэл, хийгдсэн зарим судалгаа болон Алсын хараа 2050-д дэвшүүлсэн зорилтот түвшинд тулгуурласан болно. Ирэх он жилүүдийн нөхцөл байдал тодорхойгүй, олон хүчин зүйлийг урьдчилан таамаглахад хүндрэлтэй байна. Тухайлбал коронавирусын нөлөө, Орос-Украины дайн, хил гаалийн хориг саад нь таамаглал гаргахад бэрхшээл учруулж байна. Бидний дээрх төсөөллүүд бодит амьдралд хэрэгжих эсэх нь олон хүчин зүйлээс хамаарна.

Төрийн бодлого тогтвортой байж, авлигын эсрэг төлөвлөсөн арга хэмжээг дээд, дунд, анхан бүх шатанд бодитой хэрэгжүүлсэн нөхцөлд дунд хугацааны таамагласан түвшинд хүрч, дэвшүүлсэн зөвлөмж хэрэгжих үндэслэлтэй юм.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

1. Hokky Situngkir, "The Structural Dynamics of Corruption Artificial Society Approach".
2. Muhammad Aman Ullah, "Enhancing the Understanding of Corruption through System Dynamics Modelling: A Case Study Analysis of Pakistan" 2012.
3. Yan Zheng and Xiaoming Liao, "The Formation Mechanism and Precision Control of Corruption in Poverty Alleviation from the Perspective of System Dynamics" 2018.
4. Jorge Queiroz, "Corruption – Can Brazil win this war?" 2015.
5. Soto-Torres, M.D., Fernandez-Lechon, R., "A system dynamics model about public corruption: the influence of bribes on economic growth".
6. Deborah Duong, Robert Turner and Karl Selke, "Crime and Corruption".
7. Muhammad Aman Ullah, Tiru Arthanari, Anson Li, "Enhancing the Understanding of Corruption through System Dynamics Modelling".

8. Richard G. Dudley, "The Rotten Mango: The Effect of Corruption on International Development Projects".
9. [John D. Sterman](#), 2000, Systems Thinking and Modeling for a Complex World
10. Mongolia livestock sector study, 2009, World bank
11. "World-3" системийн динамик загвар, 2014 он
12. "Threshold21 Uruguay", Урагвай улсын системийн динамик загвар, 2014 он
13. Jay W. Forrester "Urban dynamics" 1968. MIT press
14. D.H. Meadows. "The Limits to Growth" 1972. New-York
15. Ф.С.Шортер, Р.Сендек, В.Баюми, Хүн амын ирээдүйн төлөвийг тооцоолох аргууд. Нью-Йорк, 1995
16. Дэлхийн хөгжлийн үзүүлэлтүүд. Дэлхийн банк, 1997, Вашингтон
17. Эрүүл мэндийн яам, "Авлигатай тэмцэх үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн тайлан" 2017 он.
18. Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн. "Авлигаас урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх арга зам-сайн туршлага".
19. "Авлигын гэмт хэргийн шийдвэрлэлийн дүн шинжилгээний тайлан" 2020 он.
20. "Авлигын талаарх олон нийтийн ойлголт мэдлэг тогтоох судалгаа" 2017 он.
21. Авлигын талаарх олон нийтийн ойлголт мэдлэг тогтоох судалгаа" 2015 он.
22. "Монгол улсын Хөрөнгө оруулалтын орчны шинэчлэлийн зураглал" судалгааны тайлан. 2018 он.
23. Өсвөр үеийнхний дуу хоолой-2, "Шударга ёс, авлига, ашиг сонирхлын зөрчил" судалгааны тайлан. 2018 он.
24. Трансперенси интернейшнл, "Авлига, хээл хахууль ба эрүүл мэндийн халамж, үйлчилгээний зардал".
25. ҮСХ, "Ардчилсан засаглал судалгаа"-ны 2018-2021 оны үр дүн. 2022 он.
26. "Эрүүл мэндийн салбар дахь авлига ба шударга ёсны өнөөгийн байдал".
27. АТГ, "Статистикийн эмхэтгэл" 2021 он.
28. АТГ, Судалгааны тайлан /2008-2011 он/ 2019 он.
29. АТГ, Судалгааны тайлан /2012-2015 он/ 2019 он.
30. АТГ, Судалгааны тайлан /2016-2019 он/ 2019 он.
31. Б.Очирбат "Бэлчээрийн мал аж ахуйн тогтвортой хөгжлийн бодлогыг системийн динамик загварчлалын аргаар боловсруулах нь" 2002 он.
32. "Монгол Улсад хэрэгжих мега төслүүдийг эрэмбэлэх нь" системийн динамик загвар 2020 он.
33. "Шүүх эрх мэдэл" сэтгүүл.
34. "Хэргийн хөдөлгөөний удирдлагын мэдээ" сонин.
35. 1212.mn вэб сайт.
36. Judcouncil.mn вэб сайт.
37. Prokuror.mn вэб сайт.
38. Police.gov.mn вэб сайт.
39. Customs.gov.mn вэб сайт.
40. Mta.mn вэб сайт.
41. Inspection.gov.mn вэб сайт.
42. Meds.gov.mn вэб сайт.
43. Moh.gov.mn вэб сайт.